

OBSAH

<i>Viera Budovičová</i> : Sémantické princípy odbornej terminológie	193
<i>T. L. Kandelaki</i> : Niektoré sufixálne modely technických termínov	2113
<i>Ján Horecký</i> : Terminologické poznámky k novým právnym kódexom	226
<i>Metoděj Ryšavý</i> : Názvosloví nátěrových hmot	230

Diskusie

<i>Pavel Novák</i> : K vytváření terminologie matematické lingvistiky	234
<i>Jaroslav Novák</i> : Problémy plastikářského a gumářského názvosloví	237

Zprávy a posudky

<i>Jiří Roubíček</i> : Jednotné názvosloví v oboru stavebnictví členských států RVHP	243
<i>Ján Horecký</i> : Vladislav Valach—Ján Kábrt, Lékařský slovník	246
<i>Miroslav Roudný</i> : Pětidílný technický slovník naučný	249
<i>Ján Horecký</i> : Stavebnický naučný slovník II	251
<i>Antonín Kučera</i> : Rusko-český technický slovník	252
<i>Ivan Masár</i> : Elektrotechnika. Elektronika	254

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK II — 1963 — ČÍSLO 4

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, C. Sc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, C. Sc., doc. dr. Milan Jelínek, C. Sc., prof. dr. Eugen Jóna, Jaroslav Kuchař, C. Sc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,—. Jednotlivé číslo Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače Jindřišská ul. 14, Praha 1. Rukopis zadaný v máji 1963, vytlačené v auguste 1963. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené rozhodnutím SNR č. 28204/61. — K 11*31176

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,—

SÉMANTICKÉ PRINCÍPY ODBORNEJ TERMINOLÓGIE

Viera Budovičová

Problémy odbornej terminológie nadobúdajú stále väčšiu závažnosť so súčasným rozmachom vedy, techniky a výroby. Vyjadrovacie prostriedky vedy sú dnes predmetom osobitného vedeckého výskumu, lebo predstavujú dôležitý metodologický predpoklad najmä teoretickej vedeckej práce. Jazykom vedy sa zaoberajú viaceré vedné disciplíny, moderná formálna logika (metodológia vied), filozofická sémantika¹ a najmä lingvistika.

V našej lingvistike sa v poslednom období venuje odbornej terminológii veľká pozornosť jednak pri ustáľovaní a tvorení terminológie mnohých vedných, technických a výrobných odborov, jednak z hľadiska teoretického výskumu princípov odbornej terminológie. V práci *Základy slovenskej terminológie* podal Ján Horecký sústavný inštruktívny výklad základných problémov odbornej terminológie vo všeobecnosti a špecifických otázok slovenskej terminológie.

V súčasnej etape vývinu vied sa však objavujú nové fakty, ktoré v niektorých bodoch odporujú mnohým všeobecne prijatým tézam. Vo vede, najmä v logike, sa stále viac uplatňuje kritika prirodzených jazykov vo funkcii jazykov vedy. Jestvuje snaha odpútať sa od živých prirodzených jazykov a vytvárať umelé jazykové systémy znakov (symbolov), ktoré majú nahradiť terminológie budované na podklade živých jazykov. To, čo sa niekedy zo strany lingvistov považuje za výhodnú vlastnosť termínov, to sa zo strany logiky a filozofickej sémantiky pokladá za nedostatok. Ide hlavne o veľmi zdôrazňovanú požiadavku významovej priezračnosti, motivovanosti termínu; nemenej diskutabilná je požiadavka ľudovosti terminológie alebo téza o uplatňovaní národnej samobytnosti jednotlivých jazykov aj na poli odborného názvoslovja. Tieto požiadavky sa ukazujú v novom svetle za súčasnej situácie vo vede i pod vplyvom pozorovaní v logike.

¹ Pozri V. Budovičová, *Predmet lingvistickej sémantiky*, Jazykovedný časopis 12, 1962, 123–139; V. Filkorn, *Metodológia vied*, Bratislava 1960; K. Berka–M. Mleziva, *Co je logika*, Praha 1962.

Zostáva nesporné, že skúmanie odbornej terminológie patrí do lingvistiky. Aj vo veľmi abstraktných a formalizovaných vedách ide v zásade o problémy vyjadrovania, teda o problémy jazykové v širokom zmysle. Tieto otázky nemožno riešiť odtrhnuto od poznatkov o prirodzených jazykoch, ktoré dosiahol lingvistický výskum. Na druhej strane sa pri lingvistickom skúmaní terminologických problémov neprihliadalo k výsledkom, ktoré sa na tomto poli výskumu dosiahli v disciplínach filozofických. Vyjadrovacie potreby vedy kladú na prirodzené jazyky náročné požiadavky; pre lingvistiku to znamená prehĺbené skúmanie princípov vedeckého jazyka i repertoáru jeho pomenúvacích prostriedkov, odborných termínov.

K týmto problémom chceme prispieť niekoľkými myšlienkami. Pôjde nám hlavne o postihnutie sémantických vlastností odborných termínov. Sémantický aspekt sa nám vidí veľmi závažný, ba primárny na tomto úseku bádania, kde je centrálnym problémom vnútorná, obsahová stránka vyjadrovacích prostriedkov. Otázky jazykovej formy, i keď majú nesporne svoju dôležitosť, ustupujú tu do úzadia.

Skôr než prikróčime k rozboru jednotlivých sémantických črt odborných termínov, treba nám predoslať niekoľko poznámok týkajúcich sa teórie jazyka vo všeobecnosti. Zaradenie javu do širších súvislostí umožňuje jeho lepšie pochopenie a postihnutie jeho špecifičnosti. Aj náš pohľad na terminológiu je determinovaný celkovým prístupom k základným všeobecným problémom jazyka.

I.

1. Poznávanie sveta, prenikanie do podstaty prírodných javov, vedecké poznanie skutočnosti je od svojich počiatkov až podnes tesne zviazané s jazykom. O tesnej súvislosti, vzájomnej závislosti a nevyhnutnej podmienenosti jazyka a poznania (tradičné vyjadrenie „jazyk a myslenie“ je širšie, týka sa psychiky vôbec) niet už dnes nijakých pochybností. Tento vzájomný vzťah vyzdvihuje najmä marxistická teória poznania a na nej budovaná teória jazyka. Vývin jazyka ide paralelne s vývinom spoločnosti a poznania. Vedecké poznanie od svojich počiatkov zápasilo s problémom adekvátneho vyjadrenia logických pojmov, vzťahov a kategórií. Pri kolíske vedy stáli aj problémy terminologické, najmä problém významovej presnosti, známy už od Sokrata. Dnešné štádium vývinu vedy priamo programovo nastoľuje otázku jazyka vedy ako podmienky ďalšieho

vedeckého pokroku. Problémy vedeckého jazyka pri súčasnej snahe po axiomatizácii a formalizácii vedeckých teórií (najmä v logike, v matematike, vo fyzike atď.) nie sú už iba problémami terminologickými, nejde len o adekvátne pomenovanie, ale o širšiu problematiku vedeckej syntaxe a sémantiky.²

Hoci boli mnohé z týchto faktov známe, neupúťali v minulosti dostatočne pozornosť lingvistov. Tvoreniu a ustáľovaniu odborných termínov sa iba sporadicky venovali bádatelia v jednotlivých vedných disciplínach. Nesústavnosť terminologických prác má neblahé dôsledky v dnešnom stave terminológií, v ktorých sa neorganicky prekrývajú rovnoznačné názvy utvorené jednotlivými autormi, alebo sa v jednotlivých teóriách používajú rovnaké výrazy v rozdielnych významoch. Je paradoxné, že v takomto stave je sama lingvistická terminológia, v ktorej jestvujú jednotlivé navzájom sa prekrývajúce vrstvy dobových a individuálnych, cudzích a domácich termínov. Iba v posledných desaťročiach sa začína sústavnejšia práca na ustáľovaní terminológie. Táto práca nie je iba lingvistická. Systematizovanie terminológie predpokladá vybudovanie systému pojmov daného odboru; to je najmä v spoločenských vedách (napr. v lingvistikе) veľmi zložitá a dosiaľ nezavŕšená úloha.

Z teoretického hľadiska sa otázky odborného vyjadrovania a vedeckého jazyka v lingvistikе stali predmetom výskumov štylistických. U nás sa stal odborný jazyk predmetom lingvistického skúmania zásluhou Pražského lingvistického krúžku, ktorý v tridsiatych rokoch začal uplatňovať funkčné a štruktúrne chápanie jazyka.³ Na pozadí rozličných spôsobov jazykového vyjadrovania a rozmanitých jazykových prostriedkov začal sa odborný jazyk so svojim repertoárom špecifických výrazových prostriedkov považovať za jeden zo štýlov spisovného jazyka — za odborný štýl. Odborné termíny sa považujú za osobitnú slohovú vrstvu pomenovacích prostriedkov

² Cieľom formalizácie je, aby logické rozvíjanie vedeckej teórie bolo možné na základe mechanických operácií. Formalizácia vyžaduje predovšetkým výstavbu jazyka teórie, ktorým je čisto formálny systém znakov (nepresne nazývaných symbolmi), o ktorých vieme iba to, ako ich môžeme spájať do zložitejších výrazov (syntax). Abstrahuje sa od významu symbolov a výrazov, aby bola zaručená maximálna objektivnosť operácií. Nejde tu teda o prirodzený jazyk, v ktorom sú jednotlivé prvky vždy nositeľmi významu. (Pozri Berka-Mleziwa, c. d., 84.)

³ Pozri B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932.

jazyka, ktorých vlastnosti zodpovedajú funkciám odborného štýlu.

Tento stručný náčrt historickej perspektívy ukazuje dve veci: a) v historickom vývine je vývin jazyka tesne spätý s vývinom poznania a vedy, najmä pokiaľ ide o pomenovania a syntaktické prostriedky; b) súčasný stav vedeckého bádania veľmi dôrazne stavia do popredia spätosť jazyka a vedy.⁴

Na základe týchto faktov môžeme úlohu jazyka vo vede a v poznaní považovať za jednu zo základných funkcií jazyka popri funkcii komunikatívnej a funkcii umelecky zobrazovacej (estetickéj).⁵ Keď skúmame jazyk ako nástroj logického abstraktného myslenia a vedeckého poznania, na prvé miesto sa dostáva poznávací funkcia jazyka, kým komunikatívna funkcia je iba sprievodná. Pri abstrakčných procesoch myslenia a usudzovania, o ktoré pri vedeckej práci ide, má jazyk primárne funkciu materiálnej opory procesov prebiehajúcich v mozgu; jazykový prejav (napr. vedecká štúdia) má funkciu objektivizovaného poznania. Až na druhom mieste ide o komunikovanie výsledkov uvažovania alebo pozorovania.

Poznávací funkcia jazyka sa dnes diferencuje jasnejšie ako v minulosti. Snahy o postihnutie tejto funkcie sa spočiatku prejavovali v teóriách stotožňujúcich jazyk s myslením. Neskôr sa zdôrazňuje tesná spätosť jazyka s myslením (najmä v marxistickej filozofii a lingvistike). Tieto tézy sú však príliš všeobecné. Ich hlavným nedostatkom je, že sa globálne dávajú do súvislosti dva veľmi zložité javy bez presnejšieho rozlíšenia jednotlivých vzťahov. Termín myslenie vo vyššie uvedených formuláciách je nepresný. Treba diferencovať vzťahy jazyka k intelektuálnej, poznávacej činnosti od vzťahov k afektívite, vôľovému konaniu atď.

Vydelenie poznávacej funkcie jazyka sa dostáva do rozporu s takou teóriou jazyka, ktorá zužuje úlohu jazyka vo vede iba

⁴ Zdanlivo tomu odporuje tendencia v súčasných vedách (najmä formalizovaných) nahrádzať prirodzené jazyky umelými systémami symbolov (pozri poznámku 2). Úplné eliminovanie prirodzených jazykov však nie je možné. Symbolizácia ako jedna z etáp formalizácie vedeckej teórie síce spočíva v nahrádzaní konkrétnych pojmov a termínov (termín a pojem sa v logike používajú celkom rovnoznačne, pozri Filkorn, c. d.) pôvodnej neformalizovanej teórie abstraktnými symbolmi, ale po vykonaní operácií nasleduje opäť návrat k prirodzenému jazyku, k nesymbolickým vedeckým termínom v etape nazývanej v logike interpretácia alebo udelenie významu. (Pozri Berka-Mleziwa, c. d., 93.)

⁵ Pozri V. Budovičová, *K teórii jazykového významu*, Jazykovedný časopis 13, 1962, 109–126.

na úlohu terminologickú a zároveň chápe jazyk používaný vo vede príliš úzko ako jeden zo štýlov spisovného jazyka. Nemožno poprieť štylistický aspekt odborného vyjadrovania, pokiaľ ide o jazykové prejavy. Z hľadiska jazykových funkcií ide tu však o viac ako o jeden zo štýlov spisovného jazyka. Odborný jazyk možno správne pochopiť iba ako útvar odpovedajúci jednej z podstatných vlastností jazyka — byť nástrojom poznania a vedeckého bádania.⁶ O odbornom alebo vedeckom štýle možno teda hovoriť v rovine jazykového prejavu, kde ide o výber a usporiadanie jazykových prostriedkov, typických pre odborné jazykové prejavy, uskutočňujúce sa v istých jazykových a mimojazykových podmienkach. Otázky tzv. objektívnych jazykových štýlov a štylistického rozvrstvenia jazyka vyžadujú dnes už ďalšie rozpracovanie najmä s ohľadom na vedecký jazyk.

Keď uznáme, že základnou funkciou jazyka vo vede je funkcia poznávacía, potom sa tejto dominantnej funkcii musia prispôbiť všetky vlastnosti jazykových prostriedkov používaných v odbornej reči. Z tohto hľadiska sa potom javí v novom svetle aj snaha po národnej terminológii, resp. po ľudovosti terminológie. K týmto otázkam dôjdeme neskôr.

2. Z hľadiska poznávacej funkcie jazyka sa vývin jazyka javí ako postupné vyrovnávanie so vzrastajúcimi spoločenskými potrebami, ako progresívne zdokonaľovanie jazyka, idúce paralelne so zdokonaľovaním výroby a vedeckého poznania. V tejto otázke možno ľahko upadnúť do lacného zjednodušovania. V lingvistike sa už vyskytli názory, podľa ktorých vývin jazykových prostriedkov (morfologických, syntaktických, lexikálnych) priamo odráža „zdokonaľovanie“ myslenia. Takáto priamočiara paralelnosť medzi jazykom a intelektom nejestvuje. Téza o progresívnom jazykovom vývine má opodstatnenie iba pokiaľ, pokiaľ sa vychádza zo zložitých podmienok spoločenského vývinu. Na vývin, presnejšie na zmeny hláskovej a morfolologickej stavby jazykov nemožno uplatňovať nijaké

⁶ Prikláňame sa k názorom, podľa ktorých je oprávnené používať termíny *vedecký jazyk*, *jazyk vedy*. Nechceme tvrdiť, že ide o samostatný jazykový systém, ale podčiarkujeme samostatnosť funkcie a relatívnu uzavretosť a vyhranenosť používaných jazykových prostriedkov najmä lexikálnych a syntaktických. Oprávnenosť názvu *funkčný jazyk* zastáva najnovšie K. Hausenblas v stati *Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka*, *Slovo a slovesnost* 23, 1962, 189 n. Termíny *funkčný jazyk*, *hovorový jazyk*, *literárny jazyk*, *vedecký jazyk* používa aj V. Skalička (pozri napr. *Poznámky o obecné češtině*, *Slovo a slovesnost* 23, 1962, 201 n.).

hodnotiace kritériá. Iná je situácia vo vyšších plánoch jazyka, v syntaxi, slovnej zásobe a v štylistike. Je nesporné, že niektoré jazyky majú bohatú a diferencovanú slovnú zásobu, rozvitú syntax a sú štylisticky bohato rozvrstvené. Iné jazyky sú takmer monofunkčné, slúžia iba na prostú komunikáciu a tomu stavu zodpovedá aj repertoár ich prostriedkov. Dnešné kultúrne jazyky národov s vyspelou civilizáciou dospeli do súčasného štádia rozvoja v priaznivých podmienkach spoločenského vývinu tvorením, preberaním a významovým diferencovaním výrazových prostriedkov, ktoré si vyžadovali narastajúce vyjadrovacie potreby. Každý prirodzený jazyk je schopný vyrovnáť sa pomerne rýchle s nedostatkom vyjadrovacích prostriedkov, keď nastane spoločenská potreba v priaznivých spoločenských podmienkach.

Z hľadiska poznávacej funkcie jazyka, ktorá kladie veľké nároky na kvalitu vyjadrovacích prostriedkov jazyka, nemožno ani vyspelé kultúrne jazyky pokladať za úplne vyhovujúce alebo dokonalé. Oprávnená kritika prirodzených jazykov z hľadiska potrieb súčasnej vedy ukazuje, že ani vyspelé jazyky nie sú teoreticky pripravené na náročné úlohy, ktoré dnes od nich veda vyžaduje. Pri výskume jazykov sa najmenej pozornosti venovalo práve obsahovej, sémantickej stránke, ktorá sa v týchto súvislostiach javí ako najdôležitejšia.

Pri progresívnom vývine vo vyšších plánoch jazyka môže ísť o vývin spontánny, bez cieľavedomého zasahovania alebo usmerňovania, alebo o zámerné pestovanie (jazyková kultúra) a umelé prispôsobovanie jazyka istým cieľom, ako sa to deje práve pri vedeckom jazyku (tvorenie a ustaľovanie odbornej terminológie, výskumy sémantické a logické), kde sa spontánny vývin ukazuje nedostatočný. Umelé zásahy do jazyka tu nemožno chápať ako neprirodzené znásilňovanie. Keď to potreby vedy vyžadujú, možno ísť v zasahovaní hodne ďaleko, až po tvorenie umelých slovných modelov alebo celých systémov. Hľadisko svojráznosti, samobytnosti a tzv. „čistoty“ jazyka musí ustúpiť požiadavke maximálnej presnosti a adekvátnosti odborného vyjadrovania.

3. Pojem odborného a vedeckého jazyka je široký a zložitý. Zameriame sa iba na jeden jeho úsek, na plán pomenovací, kam patria pomenovacie jednotky, slová a slovné spojenia, nazývané termínmi. Lexikálna vrstva termínov sa súhrnne nazýva odbornou terminológiou. Sám názov *terminológia* nie je jednoznačný. Obvykle sa chápe ako súbor termínov jedného

vedného odboru, technického alebo výrobného úseku (botanická, lingvistic-ká, banícka terminológia a pod.). V jazykovede sa názov *terminológia* ustálil v širšom význame ako súhrnné pomenovanie pre všetky odborné názvy v zásobe pomenovacích prostriedkov jazyka. Odborná terminológia tvorí v slovnej zásobe protiklad k neodborným, bežným, každodenným prvkom (slovám, slovným spojeniam, frázam) i proti lexikálnym prvkom používaným v umeleckej reči.

V odbornej terminológii môžeme vydeliť niekoľko vrstiev termínov podľa stupňa abstraktnosti, presnosti, ustálenosti alebo z hľadiska spisovnosti. Jestvuje terminológia ľudová (názvy rastlín, zvierat, častí výrobných nástrojov, odevu, obydlia a pod.), ktorá je neustálená, z celonárodného hľadiska nejednotná a z hľadiska poznávacieho veľmi primitívna (ide o jednoduché konkrétne názvy, často chýbajú názvy abstraktné, rodové a druhové); ďalej rozoznávame ešte stále živú remeselnícku terminológiu, ktorá je na úrovni ľudovej terminológie s tým rozdielom, že sa v nej vo veľkej miere uplatňujú cudzie, skomolené a hybridné názvy; konečne máme terminológiu moderných výrobných a technických úsekov a terminológiu jednotlivých vedných odborov, ktoré sa kvalitatívne líšia od predchádzajúcich. Z hľadiska spisovnosti sa ešte rozlišuje terminológia spisovná od nespisovnej, v ktorej ide o termíny používané v hovorovej reči v profesionálnych skupinách (termíny slangové).

Často sa vlastnosti termínov rozoberajú bez ohľadu na toto rozloženie a vývinové hierarchické rozvrstvenie. Pre sémantickú analýzu termínov je nevyhnutné rozdelenie termínov na niekoľko typov. Jednotlivé sémantické typy termínov zhruba odpovedajú vývinovej línii, v ktorej badať postup od jednoduchších typov k zložitým, od málo diferencovaných ľudových názvov po špecializované vedecké termíny.

Dnešné vyspelé odborné terminológie nie sú v jazyku ničím neorganickým a principiálne novým. Aj v málo vyspelých jazykoch ľudových jestvujú isté špecializované názvy, nevyhnutné pre výrobu a výmenu tovarov a pre pracovnú činnosť. Tieto názvy sa nijako podstatne nelíšia od ostatných bežne používaných slov. Zo sémantického hľadiska môžeme všetky lexikálne elementy s pomenovacou funkciou (názvy konkrétnych predmetov, vlastností, dejov, činností, ako napr. *stôl*, *červený*, *cestovať*, *umývať sa* a pod.) považovať za termíny v najširšom zmysle. Bez výrazových a zobrazovacích významových zložiek je slovná zásoba nesústavnou nomenklatúrou (tak sa často

aj nesprávne globálne chápala, najmä pokiaľ sa na všetky slová bežnej reči aplikovali logické kritériá).

Produktom ďalších vývinových etáp spoločnosti a jazyka sú jazykové prostriedky špecializované pre isté úseky činnosti, relatívne ustálené a prispôbené potrebám rozvíjajúcej sa výroby, techniky a vedeckých výskumov. V podstate sa aj na tomto stupni využívajú prostriedky bežnej reči, do istej miery prispôbené novým požiadavkám. Z formálneho i sémantického hľadiska však jestvuje kontinuita medzi lexikálnymi elementmi neterminologickými a terminologizovanými, niet medzi nimi podstatného rozdielu. Terminológie jednotlivých vied sú v tomto štádiu nejednotné a neustálené, i keď sa v niektorých vedách, najmä v logike, začína uvedomovať poznávací hodnota systematickej a presnej terminológie. (Zároveň vzniká kritika jazyka z hľadiska jeho poznávacej funkcie, ktorá veľmi plodne usmerňuje ďalší vývin vedeckého jazyka.)

Súčasná etapa rozvoja vedy a techniky znamená dôležitý medzník z jazykového hľadiska. Odborné vyjadrovanie sa čoraz viac diferencuje od bežnej reči. Najmarkantnejšie sa to prejavuje v oblasti pomenovania. Odborné termíny sa začínajú veľmi podstatne diferencovať od ostatných lexikálnych prvkov jazyka po stránke formálnej (tvorenie slov), ale najmä po stránke obsahovej, sémantickej. Je to dôsledok uvedomelej snahy po jednoznačnosti a presnosti termínu. Vylučujú sa tie prirodzené sémantické javy, ktoré sú v rozpore s touto snahou (polysémia, subjektívne významové zložky a pod.).

Pre najvyššie zatiaľ dosiahnuté štádium vedeckej metódy, pre formalizované vedecké teórie sú aj spomínané zásahy do prirodzených vlastností slov nedostačujúce. Veda sa musí vyhýbať možnostiam omylov a subjektívnych sprievodných momentov, ku ktorým zvädzajú termíny prirodzených jazykov už tým, že sú to plnovýznamové slová zapojené do neterminologických slovných čeladi.

Všetky produkty takto schematicky načrtnutých štádií vývinu odbornej terminológie v súčasných jazykoch jestvujú vedľa seba. Práve preto nemožno terminológiu skúmať globálne, ale treba rozlišovať jednotlivé terminologické typy.⁷

⁷ Považujeme za správne rozlišovanie medzi prostou terminológiou a vedeckou terminológiou v sovietskych terminologických prácach. (Pozri Slovenské odborné názvoslovie 2, 1954, 27.)

Na druhej strane aj pre túto rozvrstvenosť je potrebné skúmať odbornú terminológiu ako súčiastku slovnej zásoby jazyka, v ktorej koexistujú jednotlivé typy lexikálnych jednotiek čiastočne alebo maximálne špecializovaných pre intelektuálnu, poznávaciu činnosť. Nemožno však prijať bez výhrad časté tvrdenie, že medzi termínmi a neterminologickými elementmi slovnej zásoby je iba stupňovitý rozdiel. To platí iba pre nižšie, nevyhranené terminologické typy, napr. pre staré ľudové alebo nesystematizované názvoslovie.⁸ Ustálené, presne definované a systematizované terminológie súčasných, najmä exaktných vied vyžadujú kvalitatívne iný typ termínov predstavujúcich veľmi špecifikované a kvalitatívne sémanticky odlišné jazykové elementy s vyhranenou funkciou a jej odpovedajúcimi formálnymi, ale najmä sémantickými vlastnosťami.⁹

Posledný typ v tejto hierarchii, umelé symboly metajazykov, ponechávame zatiaľ stranou. Tieto javy sa vymykajú z rámca prirodzených jazykov, do ktorého vedecké terminológie popri všetkej špecifičnosti nesporne patria. Neznamená to však, že sa treba skúmania umelých jazykov vzdať alebo ich ignorovať. Lingvistika, najmä sémantika, musí s nimi rátať jednak preto, lebo sú to jazykové znaky tvorené podľa princípov prirodzených jazykov, jednak preto, lebo v ideálnej miere uskutočňujú tendenciu jazykových termínov po maximálnej presnosti a jednoznačnosti, po nezávislosti od formy, po identite s pojmom a po systémovosti.

⁸ Na tej istej úrovni zo sémantického hľadiska sú aj hovorové a slangové termíny výrobných a technických odborov. Predstavujú alebo kontinuitu so staršími ľudovými, prostými termínmi, alebo sú to deklasované odborné názvy, ktoré stratili svoj terminologický charakter a nadobúdajú formálne, ale najmä sémantické vlastnosti bežných slov.

⁹ Zo sémantického hľadiska treba rozlišovať terminológiu a nomenklatúru. J. Horecký považuje za vhodné rozlišovať ich len z praktického hľadiska. Nomenklatúra je sústava takých názvov jednotlivých vecí utriedených v istom odbore podľa istých kritérií, ktoré sú bližšie k pomenovacím významovým typom bežného jazyka (tieto slová pomenávajú veci ako všeobecniny, v tom zmysle sú nomenklatúrou, pravda, chýba im systémový charakter, i keď sú aj pokusy o odhalenie systému, napr. v ideologických slovníkoch, v opisoch významových polí a pod.). Naproti tomu vlastné vedecké termíny nie sú prsto pomenovacie jednotky, ale vyjadrujú pojmy na vyššom stupni abstrakcie (terminológia abstraktných, ale i spoločenských vied, napr. dialektického a historického materializmu, politickej ekonómie atď.) i vzťahy medzi nimi.

Pokúsime sa o postihnutie protikladných sémantických vlastností odborných termínov v porovnaní so slovami bežného jazyka. S hľadom na už uvedené typy termínov vyberieme za predmet porovnávania nie termín ako taký, ale jeden z terminologických typov, utvorený na báze prirodzených jazykov, ktorý sa svojou formálnou i sémantickou výstavbou zaraďuje do slovnej zásoby jazyka. Takéto porovnanie môže jednak priniesť úžitok pre postihnutie špecifičnosti odborných názvov, jednak na pozadí sémantických vlastností termínov vypuklejšie vystúpia vlastnosti vyjadrovacích prostriedkov neodborného „bežného“ jazyka.

Odborné termíny tvorené na báze prirodzených jazykov sú integrálnou súčasťou slovnej zásoby. Dôkazom toho je jednak formálna stránka domácich termínov utvorených podľa používaných slovotvorných modelov (napr. termíny súčasných výrobných a technických odborov sa tvoria podľa tých istých modelov ako staršie ľudové termíny; rozdiel je iba v tom, že ich tvorenie je zracionalizované, vyberajú sa produktívne modely a isté významy),¹⁰ jednak významová stránka (často sa bežné slovo používa ako termín v prenesenom význame, napr. *ohnisko*, *klúč*, *kohút* a pod.). Odborné termíny môžu prechádzať do bežnej reči a nadobudnúť platnosť knižných alebo hovorových výrazov (napr. *bomba*, *atóm*, *raketa*, *satelit*, *normálny* a pod.). Pri tomto procese sa dejú s termínom isté zmeny. Sú to často zmeny formy (napr. redukcia združeného pomenovania na jedno slovo — *tryskáč*, *francúz*), alebo zmeny sémantické, predovšetkým strata jednoznačnosti a významovej presnosti.

Príslušnosť odbornej terminológie k slovnej zásobe jazyka dokazujú presvedčivo viacerí autori (napr. J. Horecký v cit. práci). Táto správna téza však často vedie k chybným záverom, keď sa neberú do úvahy jednotlivé špecifické črty odborného termínu v porovnaní s neterminologickými prvkami slovnej zásoby. Podobne ako treba rozlišovať jednotlivé terminologické typy, je nevyhnutné na druhej strane diferencovať medzi jednotkami slovnej zásoby ako celku.

Sémantický rozbor lexikálnych jednotiek jazyka ukazuje, že význam slov je zložitý jazykový jav, ktorý treba skúmať

¹⁰ Pozri J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 51.

jednak vo vzťahu k mimojazykovým javom, najmä k javom psychickým, jednak treba analyzovať vzájomné vzťahy slov v jazyku. Pri terminologických slovách je tesná súvislosť s intelektuálnou zložkou psychiky. Termíny (máme neustále na mysli vedecké termíny) sú pomenovaniami vedeckých pojmov, ktoré sa vypracovali vo vede. Termíny nie sú z poznávacieho hľadiska ničím druhoradým. Procesy abstraktného myslenia sú viazané na materiálne prvky znakového charakteru nielen z hľadiska ich komunikácie, ale v samom svojom fungovaní. Najčastejšie sú týmito znakmi slovné jazykové znaky, odborné termíny ako znakové, materiálne zakotvenie abstraktných pojmov. Pojem je výsledkom radu definícií, v ktorých sa používajú ďalšie pojmy. Utvorenie a fungovanie pojmu predpokladá jazykové (znakové) vyjadrenie. Vo vede je stále naliehavejšia požiadavka, aby sa obsah vedeckého termínu čo najtesnejšie kryl s pojmom, ktorý termín pomenúva. Pri termíne musia teda odpadnúť neintelektuálne významové komponenty bežných slov. Pokiaľ je však termín slovom čiže prvkom jazyka znakového charakteru, potiaľ ide aj o označovanie, jestvuje význam. Nemožno teda termín úplne stotožniť s pojmom a tak ho odtrhovať od slov jazyka. S takouto tendenciou sa stretávame v teóriách, ktoré tvrdia, že odborné termíny nemajú jazykové významy.¹¹ Pri všetkej špecifičnosti ich významovej stránky treba odborné termíny skúmať ako jednotky jazyka lingvistikými metódami (keby tu nejestvoval jazykový význam, nebolo by to možné ani potrebné), i keď tieto metódy samy nepostačujú. Treba prihliadať aj k rozborom logickým a k výsledkom analýzy filozofickej sémantiky.

Sémantickým rozborom lexikálnych prvkov jazyka dospievame k závažnému zisteniu, že slovná zásoba nepredstavuje z významovej stránky jednoliaty celok. Slová a lexikálne jednotky vôbec majú často protikladné významové hodnoty. Jedny vyjadrujú objektívne veci v nás i mimo nás, iné nesú vo svojom význame prvky subjektívneho prežívania udalostí a hodnotenia vecí, ako to vyžaduje komunikatívna funkcia jazyka, pri ktorej nejde iba o pomenúvanie vecí, ale aj o vyjadrovanie citových a vôľových stavov človeka. Na základe týchto faktov treba rozlišovať niekoľko základných sémantických lexikálnych typov, a to:

a) typ pomenúvací (nociónálny, pojmový), ku ktorému patria

¹¹ Tieto tézy sú podrobnejšie rozvedené v mojej stati *K teórii jazykového významu*, c. p.

výrazy slúžiace predovšetkým na identifikovanie a pomenúvanie vecí;

b) typ výrazový (subjektový, emocionálny), do ktorého sa zaraďujú lexikálne prvky slúžiace na tlmočenie postoja hovoriaceho k veciam a ľuďom a vyjadrujúce citové a vôľové stavy subjektu;

c) typ zobrazovací (ikonografický), ku ktorému patria zvukomalebné, onomatopoické výrazy. Tieto vyjadrujú skutočnosť alebo citové stavy tak, že napodobujú, zobrazujú (napr. prírodné alebo zvieracie, ľudské zvuky, istý rytmus pohybu a pod.). Sú to elementy na nízkom stupni abstrakcie, zovšeobecňujúci charakter majú iba potiaľ, pokiaľ sú viac-menej ustálenými slovami jazyka (v reči však jestvujú aj zobrazovacie prvky nekonvenčné a neustálené, napr. v detskej reči, ktoré sú na periférii jazykového vyjadrovania).

Väčšina slov jazyka nepredstavuje vyhranené, čisté sémantické typy, ale je kombináciou významových prvkov niekoľkých typov. Pri istých slovných kategóriách, ktoré sa zhruba kryjú s druhmi slov, prevládajú prvky istého typu. Napr. substantíva, hlavne konkréta, majú najsilnejšiu zložku pomenúvacie, nocionálnu. Slovesá majú často okrem pomenúvacej zložky aj komponenty zobrazovacie (slovesá s hláskovou expresivitou, ako *brnkať, mrmľať, svišťať, vrčať, hrmieť*). Pri kvalifikujúcich adjektívach prevláda zložka citová, umožňujúca vyjadriť subjektívne hodnotenia s veľmi jemnými odtienkami. Adjektíva vzťahové zas predstavujú pomenúvacie typ. Rôzne významové typy môžu v jednej lexikálnej jednotke koexistovať v prípade polysemickej jednotky, ale aj monosemická lexikálna jednotka môže byť sémantickým amalgámom, nahromadením významových prvkov niekoľkých typov.

Z tohto schematického náčrtu sémantického rozvrstvenia slovnej zásoby vyplýva zaradenie prvkov odborných terminológií do slovnej zásoby. Pri odborných termínoch je najvýznamnejším znakom súvislosť s intelektuálnymi zložkami psychiky. Vo vede je naliehavá požiadavka, aby sa vedecký termín svojím obsahom čo najviac kryl s pojmom, ktorý pomenúva. Z tejto požiadavky vychádza aj definícia termínu: „Termín je pomenovanie pojmu v systave daného vedného alebo výrobného odboru.“¹² Odborná terminológia sa zaraďuje k prvému sémantickému typu, ktorý sme nazvali typ pomenovací, pojmový. Avšak aj v rámci tohto typu tvoria vedecké termíny

¹² J. Horecký, c. d., 43.

osobitný druh, charakterizovaný špecifickými sémantickými vlastnosťami. Môžeme vydeliť niekoľko základných špecifických sémantických vlastností termínov.

Základnou sémantickou vlastnosťou odborného termínu je významová presnosť a jednoznačnosť. S touto vlastnosťou súvisí niekoľko základných protikladov medzi termínmi a neterminologickými jednotkami slovnej zásoby.

1. Na rozdiel od bežných slov, v ktorých sa kombinujú sémantické črty rôznych významových typov, predstavujú odborné termíny čistý významový typ. Terminologický význam môžeme charakterizovať ako poznávací, pojmový, výlučne nociónálny. Význam termínu je daný jediným významotvorným vzťahom, ktorým je priamy vzťah medzi materiálnou formou termínu a vedeckým pojmom, ktorý termín pomenúva. Ostatné významotvorné vzťahy, typické pre neterminologické lexikálne prvky, hlavne vzťahy vnútorne jazykové, udávajúce významovú hodnotu slova v slovnej zásobe, nie sú pre odborný termín typické a nahrádzajú ich systémové vzťahy k ostatným termínom daného odboru. Tam, kde jazyková forma udržuje významové vzťahy termínu s neterminologickými elementmi (formálna alebo sémantická príbuznosť), ide o nežiadúci vedľajší produkt, ktorý býva prekážkou významovej presnosti a jednoznačnosti termínu. Práve tento moment dáva podnet ku kritike jazyka zo strany logiky a sémantiky. Pokiaľ sú odborné termíny tvorené na báze prirodzených jazykov z repertoáru lexikálnych prostriedkov a podľa modelov prirodzených jazykov, nemožno pri nich dosiahnuť úplnú jednoznačnosť a nociónálnosť, lebo nemožno eliminovať vnútorné jazykové vzťahy. Kým je odborný termín prvkom lexikálnej sústavy prirodzeného jazyka, je spätý paradigmatickými vzťahmi prostredníctvom slovotvorných komponentov s neterminologickými slovami, ktoré majú spravidla afektívne sémantické elementy. Takto je termín vťahovaný do normálnej jazykovej situácie, v ktorej sú lexikálne jednotky charakterizované kombináciou viacerých sémantických typov.

2. Odborný termín má presne ustálený a definovaný význam, ktorý sa v ideálnom prípade úplne kryje s vedeckým pojmom (tento ideálny stav je narušovaný vyššie spomenutými momentmi). Naproti tomu neodborné slová mávajú spravidla viac významov, ktoré nie sú definované, ale sú výsledkom jazykovej konvencie a ustálené približne rovnakým používaním v rovnakých mimojazykových a jazykových situáciách. Významy bežných slov sa nekryjú s obsahom pojmov, i keď

jestvuje vzťah významu slova k zovšeobecneným psychickým odrazom skutočnosti. Každý z významov polysemického slova vystihuje spravidla iba niektorú z vlastností pomenúvaného predmetu. Hranice významu sú dané distribúciou slova v kontexte, v dôsledku toho nie sú ostré a nemenné (jestvuje možnosť aktualizácie, použitia slova v novom kontexte). Každé nové použitie slova v novej situácii znamená posunutie jeho významu. Často vystúpia do popredia také vlastnosti predmetu, ktoré obvykle nebývajú explicitne vyjadrené, ale sú v slove potenciálne obsiahnuté. Význam slova sa spresňuje až v kontexte (niekedy stačí minimálny kontext, typické syntagmatické spojenie, v ktorom majú lexikálne komponenty konštantný význam, inokedy je pre pochopenie významu potrebný širší jazykový alebo mimojazykový kontext).

Naproti tomu odborný termín významovo nezávisí od kontextu, je významovo autonómny vďaka presnému definitórickému vymedzeniu jeho významu. Tento význam však nemožno odvodiť z kontextu, ako je to často možné pri bežných slovách. Význam termínu treba vopred poznať. Táto nutnosť predstavuje z hľadiska používateľa náročnú požiadavku. Sú snahy predísť tejto ťažkosti a tvoriť opisné termíny, pri ktorých by sama jazyková skladba napomáhala porozumeniu ich významu. Takto sa však význam termínu dostáva do závislosti od kontextu, lebo vnútornú formu slova možno tiež považovať za istý druh kontextu (ide o syntagmatické, obyčajne určujúce spojenie dvoch alebo viacerých významových prvkov, morfém, sém). Tým sa stráca jedna z podstatných sémantických vlastností termínu, významová autonómnosť, ktorá je podmienkou významovej presnosti. Motivácia a vnútorná forma sa často považuje za výhodnú z hľadiska požiadavky priezračnosti termínu. Ukazuje sa však, že môže naopak zvädzať k chybnému interpretovaniu skutočného významu. Pri motivovaných, opisných termínoch sa za základ pomenovania môže spravidla brať iba jeden príznak predmetu, ktorý nebýva vždy podstatným príznakom a môže navodzovať nevhodné chápanie.¹³

Požiadavku významovej priezračnosti termínu bude treba zo sémantického hľadiska ešte podrobne zrevidovať. Možné je aj diametrálne odlišné chápanie významovej priezračnosti. Za významovo priezračnú možno považovať takú formu znaku, ktorá nepotrebuje dešifrovanie, analýzu na jednotlivé kom-

¹³ Pozri K. Hausenblas, *K špecifickým rysom odborne terminologie*, Problémy marxistickej jazykovedy, Praha 1962, 248–260.

ponenty, ale bezprostredne navodzuje istý význam. Forma značkových pomenovaní sa nemusí uvedomovať, je iba prostriedkom na odlišenie istého významu od iného. Preto sa vo vede dáva prednosť značkovým termínom.¹⁴

Tzv. významová priezračnosť termínu môže mať význam praktický (didaktický). Z hľadiska vedeckej exaktnosti nemožno však túto vlastnosť termínu považovať za nevyhnutný predpoklad terminologického charakteru slova. Opisnosť a významovú priezračnosť termínu treba nahradiť zaradením do systému termínov a pojmov daného odboru, pričom možno osobitným spôsobom využiť aj jazykové prostriedky a postupy.

3. Odborný termín je svojou podstatou monosémický, nepozná viacvýznamovosť (polysémiu). Pokiaľ sa hovorí o polysémii v terminológii, je to nepresné, lebo tu nejde o viaceré významy jedného termínu, ale o použitie jednej jazykovej formy vo viacerých celkom odlišných významoch v niekoľkých vedných odboroch, čiže o dva alebo niekoľko odlišných termínov. To možno považovať za ďalší nedostatok terminológie budovanej na prirodzenom jazyku. V týchto prípadoch ide tiež o motiváciu prostredníctvom sémantickej derivácie. Neprekáža natoľko tá skutočnosť, že sa tá istá jazyková forma terminologicky využíva v niekoľkých vedných odboroch, ale najmä skutočnosť, že býva spravidla prenesená z bežného jazyka, kde má svoj špecifický neobdobný význam, s ktorým sa terminologický význam môže asociovať. Napr. slovo *voda* je samostatným jednoznačným termínom v chémii, vo fyzike, v geológii, vo vodohospodárstve. V každom z týchto odborov má svoj špecifický význam. Fakt, že slovo *voda* je zároveň bežným slovom jazyka, neznamená pre uvedené termíny nič pozitívneho (napr. v chémii sa môže nahradiť značkou H_2O). Bežný význam slova *voda* zasa nijako nesúvisí s jeho terminologickými významami (ani odborník príslušného odboru si terminologický význam v bežnom používaní neuvedomuje). Môže však nastať

¹⁴ Pri logických operáciách sa aj pri formalizovaných termínoch abstrahuje od významu. „S výnimkou logických pojmov abstrahujeme od významu všetkých ostatných symbolov, ktoré sa v axiómach vyskytujú. Abstrahovanie od významu zaisťuje celú sústavu pred rôznymi nekontrolovateľnými vplyvmi, ktorým je ľudské myslenie neustále vystavené. Významové nepresnosti, odlišné chápanie významu rôznymi osobami, nepozorované zmeny významov v priebehu logických úvah, psychologické a iné vonkajšie alebo vnútorné vplyvy spôsobujú často chyby v našich logických pochodoch. To všetko sa formalizáciou vylučuje.“ (Berka – Mleziva, c. d., 86.)

prípado kolízie, i keď teoreticky a potenciálne. Ale aj táto možnosť je z hľadiska logickej a sémantickej presnosti na závalu.

4. Pri lexikálnych prvkoch neterminologických môže k významu slova pristupovať štylistické hľadisko, príznak používania slova v rozmanitých funkciách spoločenského dorozumievania. Naproti tomu odborný termín nepozná štylistickú diferenciáciu, je zo štylistického hľadiska monofunkčný. Možno ho použiť iba v istom odbore a vo vymedzených kontextoch.

So štylistickou monofunkčnosťou termínu súvisí ďalšia vlastnosť odbornej terminológie, to, že v nej nejestvuje štylistický výber ani prostriedky takého výberu, synonymá. Domnelé využívanie odborných termínov v bežnej reči alebo v literatúre je v podstate nedorozumením. Keď sa termín začne používať inak ako v svojej terminologickej funkcii v danom odbore, stráca charakter termínu a stáva sa najmä po stránke sémantickej normálnym prvkom slovnej zásoby.

Vo vedeckom jazyku v zásade nejestvuje taký výber jazykových prostriedkov, ktorý je predpokladom štylistickej diferenciácie jazykových prejavov. O výbere jazykových prostriedkov možno v odbornom jazyku hovoriť iba v tom zmysle, že jestvuje materializovanie myšlienkových procesov do jazykovej podoby, pri ktorom je vždy hľadanie adekvátneho vyjadrenia myšlienok. V podstate ide iba o výber správneho termínu a vhodnej syntaktickej konštrukcie pre vystihnutie pojmov a vzťahov medzi nimi.

Kde niet štylistického výberu, tam nemôže jestvovať ani synonymia. Pokiaľ sa hovorí o synonymii v terminológii, ide opäť o nedorozumenie.¹⁵ Pre terminológiu je veľkou nevýhodou, keď v nej jestvujú vedľa seba dvojice alebo trojice celkom rovnoznačných pomenovaní. Pri tzv. terminologických synonymách ide o významovú kolíziu, keďže sémantická povaha termínu nepripúšťa nijaké významové alebo štylistické odtienky, ktoré sú typické pre synonymné výrazy. Jestvovanie rovnoznačných termínov je dôsledok minulosti, keď sa termíny tvorili náhodne a individuálne a keď sa v snahe o národnú terminológiu k cudzím názvom prítvárali domáce, ktoré nevytlačili úplne zaužívané cudzie termíny. Tieto javy však nemožno považovať za synonymiu v tom zmysle, v akom tento

¹⁵ Napr. J. Horecký v stati *Miesto a úloha synonymím v terminológii*, Slovenské odborné názvoslovie II, 1954, 353 n.; J. Filipec v práci *Česká synonyma z hľadiska štylistiky a lexikologie*, Praha 1961, 266–278.

jav jestvuje v neobornom jazyku. Ide tu vlastne o tautonymá, ktoré nemôžu plniť v odbornom jazykovom prejave tú funkciu, ktorú majú vlastné synonymá v bežnom jazyku. Štylistické obmieňanie odborného textu tautonymickými výrazmi sa často vyskytuje, je však v rozpore s požiadavkami presnosti a pojmovej jednoznačnosti. Vo vede nejde o vonkajšie kvality a estetický efekt, ale o presné vystihnutie vzťahov a podstaty vecí. Synonymia by bola v rozpore s monosémiou, nocionalnosťou a štylovou homogénnosťou odborného, najmä teoretického jazyka, preto vo vedeckom jazyku vlastne nejestvuje. Dokazuje to aj výstižná definícia synonym J. Filipca,¹⁶ ktorý považuje synonymá za „lexikální jednotky se stejnou nebo odstíněnou významovou složkou pojmovou (nocionalní) nebo i expresivní a se stejnou nebo částečně odlišnou oblastí kontextového užití“.

5. Další protiklad medzi termínmi a neterminologickými slovami spočíva v tom, že lexikálny význam slova je súčasne prvkom jazykového systému ako abstrakcia jeho používania v jazykových prejavoch a zároveň aj elementom jazykového prejavu, kde sa konkretizuje a obmieňa pri pomenovaní jednotlivín. V jazykovom prejave sa systémový význam pohybuje v istých hraniciach pri pomenovaní nových skutočností v nových situáciách. Dôsledok týchto nezbadateľných sémantických posunov je sémantický a lexikálny vývin jazyka. Lexikálny systém jazyka je v neustálom pohybe, ktorý je dôsledkom používania slov v nových okolnostiach, a to nielen toho slova, ktoré práve svoj význam posúva, ale aj ďalších príbuzných slov, ktorých zmeny a významové posuny sa ďalej odrážajú na ďalších prvkoch slovnej zásoby podľa sémantických zákonitostí.

Takéto dianie by v odbornej terminológii bolo vnútorným protirečením. Dôležitou požiadavkou terminológie je ustálenosť, používanie istého termínu vždy len v istom význame, len pre istý pojem. To však neznamená, že terminologické systémy sú nemenné. To by bolo brzdou vývinu vied a pokroku poznania. Významové zmeny termínov sa dejú celkom odlišnými cestami ako lexikálne zmeny, o ktorých bola reč vyššie. Ide tu nie o živelný a do značnej miery subjektívnymi momentmi určený proces, ale o celkom objektívne a arbitrárne prispôbovanie odborného jazyka novým poznatkom. Na základe revido-

¹⁶ J. Filipca, c. d., 203.

vanej definície pojmu sa buď zmení obsah termínu, alebo sa pre nový pojem volí aj formálne priliehavý termín.

6. Ďalšou podstatnou vlastnosťou odborného termínu je systémovosť, zaradenie do istého systému termínov, ktorý zodpovedá pojmovému systému príslušného odboru. Proti systémovosti terminológie treba rozlišovať v slovnej zásobe jazyka systémovosť iného druhu. Ide tu o čiastkové, neúplné a otvorené systémy (skôr sme oprávnení hovoriť o istých tendenciách k systémovosti), vlastne o tematické skupiny slov, tvoriace tzv. významové polia. Niektoré významové polia sú bohato rozvinuté, slová v nich pokrývajú istý úsek skutočnosti úplne, v iných sú medzery. Významové polia sa v jednotlivých národných jazykoch nekryjú.

7. Treba ešte spomenúť protiklad medzi odbornou terminológiou a neodborným jazykom spočívajúci v tendencii terminológie po medzinárodnosti a v opačnej tendencii neodborných jazykov po istej irečitosti, národnej špecifickosti významových štruktúr pomenovaní. Tendencia po medzinárodnosti terminológie priamo vyplýva z dnešnej situácie vo vede, ktorá nepozná štátne hranice a je výsledkom spoločnej snahy celého ľudstva po poznaní. Tieto snahy sú dominantné najmä v súčasnej pokrokovej vede, ale jestvujú už oddávna a prejavovali sa v jednotlivých jazykoch hojným preberaním cudzích termínov. Najrozšírenejšie a v mnohých terminológiách najúspešnejšie sú termíny utvorené na báze gréckeho a latinského jazyka, ktoré si jednotlivé jazyky ľahko prispôsobujú. Proti konvergentným tendenciám vo vedeckom jazyku jestvujú v neodbornej reči opačné tendencie divergentného vývinu aj v slovnej zásobe. Jestvuje síce tiež preberanie slov, fráz, kalkovanie atď., ale cudzie prvky sa organicky zapájajú do domáceho lexikálneho systému, pretvárajú sa ich významové štruktúry a nové prvky nadobúdajú odlišné významové hodnoty, ako mali v pôvodnom jazyku.

Tieto procesy sú vo vedeckej terminológii neznáme. V terminológii nie je odôvodnené uplatňovať požiadavku národnej špecifickosti a samobytnosti. Keď vychádzame z tézy, že základnou funkciou jazyka vo vede je funkcia poznávacía, potom sa tejto funkcii musia prispôbiť všetky vlastnosti jazykových prostriedkov odborného jazyka. Tvorenie a ustalovanie termínov musí v prvom rade vyhovovať požiadavkám nociónálnosti, presnosti, jednoznačnosti a systémovosti. Keď tieto požiadavky lepšie spĺňa cudzie slovo ako domáce, treba mu dať prednosť. Citové a estetické momenty, ktoré obyčajne použi-

vatelia jazyka, najmä však spisovatelia a často aj jazykovedci uplatňujú vo vzťahu k národnému spisovnému jazyku, nemajú miesto v oblasti vedeckého jazyka, pri hodnotení jeho vyjadrovacích prostriedkov. Tu platia celkom iné zákonitosti a hodnotiace kritériá, berúce do úvahy iba tie vlastnosti termínov, ktoré priamo súvisia s ich poznávacou funkciou.

Poznávacía hodnota odborného termínu závisí od jeho významovej presnosti, jednoznačnosti a nocionálnosti. Avšak čím je slovo hlbšie zakotvené v živom bežnom jazyku, tým sú jeho asociačné i vnútorne jazykové sémantické vzťahy bohatšie, tým viac spojení jestvuje s ostatnými prvkami slovnej zásoby po osi paradigmatickej i syntagmatickej, ako sme ukázali vyššie. Z tohto hľadiska i z hľadiska systémovosti sú výhodnejšie umele utvorené názvy. Aj tie sa musia prispôbovať fondom národného jazyka, ale v terminológii je oprávnená značná voľnosť vo využívaní lexikálnych zdrojov alebo slovotvorných modelov, ako ukazujú mnohé terminológie, napr. chemická, kde sa dôsledne uplatňujú v istých významových okruhoch isté prípony bez ohľadu na ich výskyt a používanie v ne odbornom jazyku. Ako základ pomenovania sú zasa výhodné cudzie slová, ktoré nemajú motiváciu v domácom jazyku, môžu však mať vnútornú formu pre odborníka. Motivácia napr. grécko-latinských termínov neznehodnocuje termín, lebo tu ide o mŕtve jazyky zbavené afektívnej hodnoty. Okrem toho sa v nich využívajú iba izolované, z pôvodného lexikálneho systému vytrhnuté jednotlivé prvky. Cudzie alebo čiastočne umele utvorené termíny sú výhodné aj z praktického hľadiska medzinárodného charakteru vedy a techniky. Sú najbližšie značkovému, symbolickému vyjadreniu, ktoré sa v súčasných abstraktných vedách stále viac uplatňuje a preferuje.¹⁷

¹⁷ Termíny predstavujú do veľkej miery zámerne a umele utvorené jazykové jednotky. Charakteristickou výsadou terminológie v jazyku je to, že termíny možno tvoriť, prerábať, prispôbovať a pod., skrátka zámerne a cieľavedome do terminológie zasahovať, čo nie je možné v živých ne odborných jazykoch. Poznáme síce jazykovú kultúru v ne odbornom jazyku, ale jej možnosti sú obmedzené živým a živelným jazykovým vývinom. Snahy po umelých zásahoch v živých jazykoch obyčajne nevedú k úspechu, alebo znamenajú okliešťovanie jazyka (napr. purizmus). Terminológia naproti tomu vyžaduje sústavné pestovanie. Z toho vyplýva, že medzi umelými symbolickými systémami umelých vedeckých jazykov a odbornými terminológiami budovanými na báze prirodzených jazykov nie je nepreklenuteľná priepasť. Aj odborné terminológie sú v istom zmysle umelé systémy znakov. Preto používame pre ne odborný jazyk antonymické pomenovanie *živý prirodzený jazyk*.

8. Konečne treba pripomenúť, že v odbornej terminológii sú neznáme také sémantické javy, ako je prenášanie významov (metaforické, metonymické ap.), aktualizovanie vnútornej formy alebo významových vzťahov slov a pod. Niektoré termíny síce vznikli prenášaním z neodborného jazyka (*elektrický prúd, pole*, najmä názvy nástrojov a súčiastok), ale tento spôsob tvorenia je dnes už neproduktívny. Táto sémantická motivácia sa rýchlo stráca ako nežiadúci vedľajší produkt, a to z dôvodov, ktoré sme rozvádzali vyššie.

Pochopiteľne nemá v odbornom jazyku miesto hlásková ani sémantická expresivita, sémantické využitie intonácie a ďalšie postupy späť s používaním jazyka v dorozumievacej a estetickej funkcii. Snaha po výraznom, silnom a pôsobivom vyjadrení je pre živý jazykový styk veľmi charakteristická. Expresivita je jednou zo základných vlastností lexikálnych prostriedkov jazyka. Zasa tu zaujíma osobitné postavenie odborný jazyk, v ktorom sa všetky subjektívne momenty, teda aj snaha po pôsobivosti a upútaní pozornosti jazykovými postupmi potláča, lebo protirečí potrebe objektívnosti a úplnej nociónálnosti. Presvedčivosť musí v odbornom prejave vyplývať z logickej skĺbenosti argumentácie, zo správneho vyvodzovania dôsledkov z daných premís, z neprotirečivého usudzovania. Pravdivosť a presvedčivosť výrokov vo vede zaručuje použitie správnej vedeckej a logickej metódy. Táto vlastnosť vedeckého jazyka sa prejavuje na jeho vyjadrovacích prostriedkoch, vedeckých termínoch, pri ktorých je expresivita tak isto vylúčená ako afektívna platnosť. V živej hovorovej reči a v umeleckých, prípadne publicistických prejavoch sa snaha po presvedčení poslucháča neuskutočňuje len logickou cestou, presvedčivosťou argumentácie, ale hlavne pôsobením na cit (zveličovaním, dramatizovaním atď.). Pravda, aj vo vedeckej diskusii sme často svedkami toho, že sa upúšťa v zápale diskusie od prísnych požiadaviek objektivity vo vedeckých prejavoch a uplatňuje sa spôsob presvedčovania, ktorý je pre človeka prirodzený, tendencia po expresívnom vyjadrení.

Všetky uvedené fakty svedčia o tom, že odborný termín predstavuje vyhranený a špecifický lexikálno-sémantický typ, charakterizovaný hlavne jednoduchou štruktúrou významotvorných vzťahov. Významotvorné vzťahy sú proti ostatným prvkom slovnej zásoby jazyka zredukované na minimum, na jediný tzv. mimojazykový vzťah medzi formou termínu a jeho korelátom v psychike, vedeckým pojmom. Namiesto vnútor-

ných štruktúrnych jazykových vzťahov jestvujú v terminológii systémové vzťahy medzi systematicky usporiadanými termínmi vnútri terminológie istého odboru. Táto maximálna jednoduchosť významovej štruktúry termínu tvorí podstatu jeho špecifickosti a zaručuje jeho základné poznávacie vlastnosti, nocionálnosť, významovú presnosť, jednoznačnosť a systémovosť.

Sémantické pomery v odbornom jazyku sú jednoduchšie v porovnaní s mnohostrannou diferencovanosťou a rozvrstvenosťou neodbornej slovnej zásoby. Významová zložitosť, nepravidelnosť a variabilita lexikálnych jednotiek živých prirodzených jazykov robí z jazyka pružný nástroj, spôsobilý vyjadrovať nielen naše myšlienky, ale aj jemné odtienky našich citov, zážitkov, túžob atď. Na druhej strane strohá jednoduchosť a logická dôslednosť panujúca vo vedeckom jazyku, nocionálnosť a neosobnosť terminologických významov usporiaduje odbornú terminológiu k tomu, aby bola vyhovujúcim nástrojom logického myslenia, vedeckého bádania a pokroku v poznaní.

NIEKOTRÉ SUFIXÁLNE MODELÝ TECHNICKÝCH TERMÍNŮV

T. L. K a n d e l a k i

Termín musí byť nie púhym pomenovaním pojmu, ale takým pomenovaním, ktoré s najväčšou presnosťou odráža obsah tohto pojmu. Termín musí plniť aj vymedzovaciú funkciu. „Je všeobecne známe, že slovo má predovšetkým pomenovaciú alebo vymedzovaciú funkciu,“ píše akademik V. V. V i n o g r a d o v, „je prostriedkom presného označenia a vtedy je prostým znakom, alebo je prostriedkom logického vymedzenia a vtedy je vedeckým termínom.“¹ Preto obzvlášť veľký význam má jednoznačnosť každého terminologického modelu.

V súčasnej technike sa veľmi často využíva definícia procesu pomocou predmetu, ktorý s ním súvisí. Svedčí o tom aj fakt, že najmä produktívne slovesné triedy typu *pracovať*.

¹ V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moskva-Leningrad 1947, 12.

robiť, ktoré obsahujú hlavne slovesá odvodené od podstatných mien, sú živé a stále sa dopĺňajú. K takým podstatným menám patria názvy strojov, nástrojov, látok, budov, mená vynálezcov a vedcov ap., rôznym spôsobom súvisiace s daným procesom.

Už G. O. V i n o k u r zistil, že v terminológii sa pomenovania pre pojmy s podobnými znakmi netvoría iba od slovíes: „Sotva možno pochybovať o tom,“ píše, „že väčšina takých slov vzniká ako termín, a to nie prostredníctvom slovesa alebo príčastia, ale bezprostredne od všeobecných a vlastných mien, od ktorých tieto termíny preberajú aj všeobecný význam.“² V. P. D a n i l e n k o v á poznamenáva, že pri termínoch so sufixmi *-ovanije*, *-jevanije* nemusia byť len slovesné slovtvorné základy: „Pri tvorení od menných základov na *-ovan(ije)*, *-jevan(ije)*,“ píše, „nemusíme predpokladať sloveso ako sprostredkujúci člen, t. j. používajú sa termíny typu *mrežovanie*, *ozubenie* a iné, ale slovesá *mrežovať*, *ozubiť* nemusia existovať.“³

Aké sú v súčasnom jazyku vzťahy medzi podstatnými menami s významom predmetnosti, názvami deja a príslušnými slovesami? Až keď odpovieme na túto otázku, môžeme zistiť vzťahy medzi pojmom daného procesu s príznakom predmetnosti a termínom, definovať pojem modelu pre tvorenie pojmov procesov s príznakom predmetnosti, definovať model pre tvorenie termínu a konečne zistiť typy sufixálnych modelov, ktoré sú potrebné pre skúmanie systému jednoznačných modelov.

*

Názov deja je zrejme pomenovaním zovšeobecňujúceho pojmu pre všetky druhy danej činnosti, čosi akoby pomenovanie lexémy. Od slovesa možno tvoriť jednotlivé druhy tohto všeobecného pojmu deja podľa špecifických znakov, napríklad *zinkovanie*: *zinkovať* i *zinkovať sa*, *zinkovať* i *pozinkovať*, *budem zinkovať*, *zinkujem*, *zinkuješ* a pod., podľa vidu, osoby, času, spôsobu [pozri tab. 1]. (V danom prípade sa berú do úvahy logické vzťahy medzi druhmi daného pojmu deja, kým vzťahy medzi podstatným menom a slovesom ako rôznymi druhmi sa zanedbávajú.)

² G. O. Vinokur, *O nekotorych javlenijach slovoobrazovanija v ruskoj techničeskoj terminologii*, Sb. st. po jazykovedeniju, t. V, 1939, 17.

³ V. P. Danilenková, *Slovoobrazovanije v proizvodstvennoj terminologii*, Sb. Voprosy kul'tury reči, Izd. AN SSSR 1959, II, 33.

Zinkovanie
(všeobecný pojem deja, ktorého charakterickým znakom je zink)

Druhy tohto všeobecného pojmu deja podľa gramatických kategórií

Kategória vidu	Kategória rodu	Kategória osoby	Kategória času	Kategória spôsobu
<i>zinkovať</i> <i>pozinkovať</i> atď.	<i>zinkovať</i> – <i>zinkovať</i> <i>sa</i> , <i>pozinkovať</i> – <i>po-</i> <i>zinkovať sa</i> atď.	<i>zinkujem</i> <i>zinkuješ</i> atď.	<i>zinkujem</i> <i>zinkoval</i> <i>som</i> <i>budem zinkovať</i>	<i>zinkujem</i> <i>zinkoval by som</i> atď.

Práve v týchto logických vzťahoch medzi názvom deja a príslušným slovesom treba hľadať príčiny „paralyzovania“ gramatických vlastností slovesa pri spredmetňovaní činnosti, čo spomína akademik V. V. Vinogradov: „Substantivizácia činnosti, jej ‚spredmetňovanie‘ paralyzuje gramatické vlastnosti slovesa.“⁴

Ale napríklad A. I. Vasiľjev⁵ vidí príčiny straty kategórie vidu pri podstatných menách na *-n(ije)* len v rozvoji produktívnosti názvov deja na *-k(a)* a vo vytlačení dubletových podstatných mien na *-n(ije)*, predovšetkým tých, ktoré sú utvorené od predponových dokonavých sloves — členov vidových dvojíc na *-yvatʹ (-ivatʹ)*.

Tento jav však nie je príčinou, ale vonkajším prejavom práve spomenutých vzťahov medzi názvom deja a príslušným slovesom. Príznak vidu a rodu je špecifickejší v porovnaní s príznakmi spoločnými pre všetky procesy, ktoré vyjadrujú pojmy zodpovedajúce názvom deja (porov. termíny *zinkovanie*, *pozinkovanie*, *pozinkovávanie*; tu sa názvy deja vzťahujú na slovesá rôzneho vidu, ale môžu označovať jeden a ten istý pojem), ale názvy deja tieto príznaky vôbec nevyjadrujú. Názvy deja od sloves na *-ovať*, *-izovať*, *-ávať*, *-ievať* ap. konkurujú

⁴ V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moskva–Leningrad 1947, 118.

⁵ A. I. Vasiľjev, *Obrazovanie imion dejstviya posredstvom suffiksa -k(a) v vostočnoslavianskych jazykach*, Tezisy dokladov i soobščeniij po slavianskoj filologii, Kirgizskij gosudarstvennyj universitet 1958, 12.

s názvami deja, v ktorých sa neuplatňujú vidové rozdiely (t. j. s názvami deja na *-ačka, -ovka*, v ruštine na *-irovka, -ovka, -ka*). Je charakteristické, že mnohé slovesá typu *pracovať* súvisiace s názvami deja a majúce menný slovotvorný základ sú spravidla obojvidové, t. j. už v slovesnom základe niet vidových príznakov (podľa Slovníka ruského jazyka⁶ vidové dvojice existujú len pri 350 z 835 slovíes 3. neproduktívnej triedy).

Významová štruktúra názvov deja je usporiadaná podľa týchto príznakov spoločných všetkým druhom danej činnosti. Jedna časť názvu deja vyjadruje príslušnosť daného pojmu k pojmom procesov a vydeľuje ho z celého súhrnu sémantických typov pojmov (pojmov predmetov, vlastností, veličín, geometrických útvarov, jednotiek miery ap.); druhá časť zodpovedá špecifickejšiemu znaku, v danom prípade predmetnému, a odlišuje daný druh procesu od iných pojmov už vnútri samej kategórie procesov a je spoločná pre všetky gramatické formy daného slovesa.

V dôsledku tohto významu názvu deja možno predpokladať transformáciu prvotného slovesného slovotvorného modelu. „Ak dekorelácia zahrnuje celý rad slov patriacich k tomu istému štruktúrnemu typu,“ píše N. M. Šanskij, „dochádza k transformácii celého slovotvorného modelu.“⁷

Logická podradnosť pojmov vyjadrovaných slovesnými formami názvom deja zvyšuje slovotvornú nezávislosť názvov deja od slovesa. Spomenutý význam slovesných slovotvorných základov podstatných mien už predpokladá menné slovotvorné modely, ktoré neprešli štádiom slovesa, s inými zloženými sufixmi: *-izovanie, -izácia, -fikácia* ap. Pravda, niektoré názvy deja s menným slovotvorným základom ukazujú na súvislosť so slovesami toho alebo iného vidu, pretože je v nich celý slovesný základ, no táto súvislosť v podobných prípadoch môže byť už fonetická, nie slovotvorná.

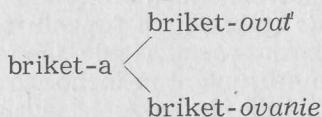
V menných modeloch slovotvorný sufix vyjadruje kategóriu deja. Slovotvorný základ vyjadruje druhový, v tomto prípade vecný príznak daného druhu deja. (Pozri tab. 2.)

⁶ S. I. Ožegov, *Slovar ruskogo jazyka*, Moskva 1952.

⁷ N. M. Šanskij, *Očerki po ruskomu slovoobrazovaniju i leksikologii*, Učpedgiz, Moskva-Leningrad 1959, 130.

Slovotvorná štruktúra názvu deja	Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Názov deja
Znaky pojmu			
Spoločný znak kategórie deja	-ovanie(ie)		briket- ovanie
Príznak predmetnosti (druhový)		briket-	

Menné modely pomenovania procesov s predmetovými vlastnosťami predstavujú špeciálny „rámec“ dejových podstatných mien obsahujúci ako stály prvok len určitý slovotvorný sufix. Ak sa tieto „rámce“ pridávajú k rôznym slovotvorným základom vyjadrujúcim predmetový príznak pojmu — sémanticky pojem jedného alebo niekoľkých typov — potom tieto „rámce“ vytvárajú názvy deja, ktoré sa navzájom líšia práve príslušnými podstatnými menami predmetového významu.

Môžu existovať prípady, keď názov deja sa tvorí skôr ako sloveso; stáva sa i to, že vznik slovesa predurčuje vznik názvu deja, najmä v teoretických disciplínach. Je úplne prirodzené, že častejšie sa najprv vytvorí názov deja, t. j. názov pre zovšeobecňujúci široký pojem deja so všetkými užšími významami; potenciálne vždy existuje dvojica sloveso a názov deja.

V niektorých oblastiach vedy termínmi pre pojem deja budú nielen názvy deja, ale aj slovesné formy, ak je niektorý z charakteristických príznakov (porov. tab. 1) v danej oblasti podstatný. Napr. v terminológii vojenských povelov k termínom-syntagmám patria slovesá v infinitíve: *Zvoľniť krok! Zvoľna páliť! Vzdialenosť zväčšiť! Rýchle páliť! Motory spustiť! Masku*

skryť! Skrátiť krok! Zrušiť krok! a i.⁸ V teoretickej technike kategória rozkazovacieho spôsobu nepatrí k podstatným, preto termínmi pre pojmy procesov sú názvy deja.

*

Ak názov deja má funkciu technického termínu, jeho slovo-
tvorná štruktúra korešponduje s obsahom konkrétneho vedeckého pojmu procesu, s tým istým podstatným príznakom predmetnosti.⁹

Samozrejme medzi obsahom vedeckého pojmu procesu a jeho doslovným významom, vyplývajúcim zo slovotvornej štruktúry názvu deja, nemôže byť úplná zhoda. Ako sme už uviedli, sufix názvu deja svojou podstatou zodpovedá zovšeobecňujúcemu pojmu, širšiemu pojmu, ako je pojem konkrétneho technického procesu s tým istým príznakom predmetnosti.

Pri názvoch deja vo funkcii termínu pre pojmy technických procesov sufix zodpovedá druhu istého konkrétneho deja s užším významom.

Zúženiu významov sufixov, špecializácii sufixov v určitom terminologickom systéme venoval pozornosť už D. S. Lotte: „Sufixy majú obyčajne veľmi široký význam, avšak v danom systéme vedeckej terminológie môžu sa „špecializovať“, t. j. ich význam sa môže zúžiť v potrebnom smere.“¹⁰

Ak názov deja *briketovanie* (tab. 2) má funkciu technického termínu (tab. 3), potom významové zataženie jeho slovotvorného sufixu bude už iné ako vo funkcii bežného slova.

Slovotvorný sufix zodpovedá už nie zovšeobecňujúcemu pojmu deja, ale druhovému, užšiemu pojmu deja — „pojmu premeny“. Takisto zúžený môže byť význam predmetového druhového príznaku, vyjadrovaného slovotvorným základom, ktorý namiesto všeobecného širokého pojmu *briketa* môže mať v danom prípade len význam kusov—brikiet rovnakej formy, rozmerov a váhy.

Model pre tvorenie nových pojmov procesov s príznakom

⁸ V origináli použil autor príklady z *Anglicko-ruského a rusko-anglického slovníka vojenských námorných povelov*. Prekladateľka uvádza príklady z *Česko-slovenského vojenského slovníka*, MNO, Praha 1962.

⁹ Pozri o vzťahu definície a termínu u G. A. Lavrentjeva, *Sviaz klasifikacij, opredelenij i terminov v techničeskoj terminologii*, Izd. AN SSSR, OTN 1952, č. 7, 1061.

¹⁰ D. S. Lotte, *Obrazovanije sistemy naučno-techničeskich terminov*, I. Elementy termina, Izv. AN SSSR 1948, č. 5, 742.

	Slovotvorná štruktúra termínu	Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Obsah pojmu				
Druh procesu	Zmena rôznych drobných materiálov	-ovan(ie)		<i>briketovanie</i>
Predmetový príznak	na kúsky — brikety rovnakej formy, rozmerov a druhu... ¹¹		<i>briket-</i>	

predmetnosti, ako aj model pre tvorenie termínov predstavujú špecifický „rámec“, a to rámec pojmu, ktorého stálym prvkom je určitý druh konkrétnych technických procesov (spracovanie, nasýtenie, napúšťanie, tvorenie, odstránenie ap.); mení sa iba konkrétny predmet rovnakého typu zúčastňujúci sa na tom-ktorom procese.

Podľa takého modelu sa tvoria druhové pojmy už vo vzťahu k tomuto druhu činnosti konštantnému pri danom modeli. Tak napríklad poddruhy činnosti „obrábania rezaním“ sa rozlišujú podľa nástrojov, ktorými sa príslušný proces vykonáva. Pojem *frézovanie* označuje „spôsob obrábania plôch, povrchov rotujúcich telies, rôznych tvarových, skrutkových a špirálových povrchov rezaním pomocou viacrezných nástrojov — fréz“.¹²

Obrábanie rezaním môže sa uskutočniť aj pomocou iných nástrojov — pomocou frézy (rus. *freza*), záhlbníka (rus. *zenker*), vrtáka (rus. *sverlo*) ap.

freza (*fréza*)

sverlo (*záhlbník*)

zenker (*vrták*)

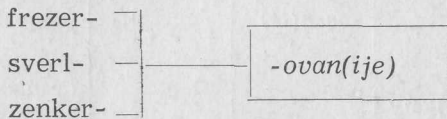
obrabotka rezaním
(obrábanie rezaním)

¹¹ *Kratkij politechničeskij slovar*, Moskva 1956.

¹² Tamže, 1019.

Aj prakticky existujú rôzne druhy obrábania rezaním, ktoré sa rozlišujú podľa druhu nástrojov.

Ak sa teraz pozrieme na ktorýkoľvek sufixálny model pre tvorenie termínov označujúcich procesy s príznakom predmetnosti, zistíme, že stálym prvkom sú v ňom takisto slovotvorné sufixy, ako aj v modeli pre tvorenie názvov deja ako bežných slov; slovotvorný základ sa však mení podľa konkrétneho druhu nástroja:

V modeli pre tvorenie termínu zodpovedá pojmu procesu (napríklad obrábanie rezaním) slovotvorný sufix *-ovanie*. Slovotvorný základ, ktorý tvorí základ podstatných mien, zodpovedá predmetovému príznaku („freza“, „zenker“, „sverlo“ atď.). Aj tento jav skúmal prvý D. S. Lotte.¹³ Podobné termíny, ktoré sa tvoria podľa sufixálnych modelov pre pojmy procesov, sú názvami pre podradené druhy nadradených pojmov procesov.

Existuje teda bezprostredná súvislosť medzi modelom pre tvorenie druhov deja s predmetovým príznakom a slovotvornými modelmi termínov pre tieto druhy pojmov. Hoci tu niet úplnej zhody (pretože jednému modelu pre tvorenie pojmov zodpovedá niekoľko slovotvorných modelov), významové členenie slova ostáva rovnaké. Táto zhoda s modelom pre tvorenie pojmu upevňuje slovotvornú nezávislosť pojmov, pomenúvajúcich dej, od sloviess s jedným základom, spája slovotvorný základ bezprostredne so základom substantíva, vyjadrujúceho predmetový príznak.

Menné názvy deja, ktoré majú funkciu technického termínu a označujú proces, zhodujú sa s celým systémom modelov pre tvorenie nových pojmov technických procesov.

Ten istý termín často označuje rôzne pojmy — je homonymným termínom. Napr. slovotvorný sufix v ruskom termíne „gazifikacija“ (splynovanie) zodpovedá dvom rôznym procesom: 1. premena tuhého paliva na plynné¹⁴ a 2. dodávanie ply-

¹³ D. S. Lotte, c. d., 742.

¹⁴ *Kratkij tehničeskij slovar*, pod. red. A. A. Armanda i G. P. Brailo, Moskva—Leningrad 1934.

nu priemyselným podnikom a domácnostiam;¹⁵ ruský termín „gazirovanije“ (nasyčovanie plynom) tiež zodpovedá rôznym procesom: 1. nasyčovanie nápojov plynom, 2. vylučovanie plynu (o vrtnej diere, o šachte);¹⁶ ruský termín „modelirovanije“ (modelovanie) zodpovedá procesom: 1. kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie procesov... na laboratórnych modeloch¹⁷ a 2. výroba modelov¹⁸ atď. Najväčšie sémantické rozpätie majú termíny označujúce názvy dejov, pri ktorých slovotvorný základ má význam nejakej látky. (Môžu to byť významy: spracovanie, pokrytie, odstránenie, vyparenie, vylúčenie, zaliatie, nasýtenie, zošlachtenie, zaplnenie, výroba.) Ak slovotvorný základ má význam nejakého zariadenia, nástroja, tvorí model druhové pojmy pre menší počet činností. (Významy: obrábanie vôbec, obrábanie povrchu, odstránenie, zavedenie, rozklad, výber, príprava, presunutie ap.) Množstvo zhodných významov závisí teda od príznaku vyjadrovaného slovotvorným základom.

Termíny pre každý model pojmu môžu sa tvoriť podľa ďalších modelov, t. j. okrem mnohovýznamovosti modelov pozorujeme aj ich synonymitu.

V ďalšom uvádzame najproduktívnejšie sufixálne modely termínov označujúcich procesy s predmetovým príznakom. Určenie týchto sufixálnych modelov umožní vyriešiť otázku, či určitý model termínu vyjadruje istý proces. Pre každý model sa uvádzajú najrozšírenejšie varianty významov.

Produktívnosť každého z týchto slovotvorných modelov je rôzna. Bude zrejmé najsprávnejšie vysvetľovať ju tým, ako ľahko sa určitý sufix spája s tým-ktorým typom menného základu, aký produktívny je určitý model v danej oblasti vedy (porov. napr. produktívnosť modelov s rus. sufixom *-ežk(a)* v leteckej terminológii: *bombežka* [bombardovanie], *ruležka* [rolovanie] ap. a produktívnosť modelov so sufixom *-áž* v terminológii naftového priemyslu: *karotáž*, *tamponáž* ap.), ako aj tým, nakoľko je rozšírený samotný pojem v technike. Túto produktívnosť nestačí teda vysvetľovať iba podľa toho, do akej

¹⁵ *Kratkij slovar inostrannyh slov*, 5. izd. Pod red. I. V. Lechina i prof. F. N. Petrova, Moskva 1950.

¹⁶ *Slovar inostrannyh slov*, glavnyj redaktor F. N. Petrov, OGIZ, Moskva 1942.

¹⁷ *Techničeskij slovar dľa rabotnikov tažolaj promyšlennosti*, glavnyj redaktor L. K. Martens, Moskva 1939.

¹⁸ *Kratkij techničeskij slovar*, pod red. A. A. Armanda i G. P. Brailo, Moskva-Leningrad 1934.

miery sa v podobných termínoch pomenúvajúcich dej zachovávajú prvky slovesnej povahy.

Model termínov so sufixom *-en(ie)*

Tabuľka 4

Slovotvorná štruktúra		Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Galvanické pokrývanie kovov	<i>-en(ie)</i>		<i>striebrenie</i>
Predmetový príznak	striebrom ¹⁹		<i>strieb-</i>	

Porovnaj tiež: „Objavenie iskier pod kefkami na kolektore alebo na kontaktoch elektrických strojov“²⁰ (*iskra — iskrenie*). „Odstránenie miazdy z kože“²¹ (*miazdra — miazdrenie*).

Model termínov so sufixom *-ovan(ie)*

Tabuľka 5

Slovotvorná štruktúra		Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Pokrývanie povrchu železa a oceľových výrobkov (plechovej krytiny, pilót, telegrafného drôtu)	<i>-ovan(ie)</i>		<i>zinkovanie</i>
Predmetový príznak	vrstvou zinku ²²		<i>zink-</i>	

¹⁹ *Kratkij politechničeskij slovar*, Moskva 1956.

²⁰ C. d., 251.

²¹ *Kratkij techničeskij slovar*, pod red. A. A. Armanda i G. P. Brajlo, Moskva-Leningrad 1934, 281.

²² *Kratkij politechničeskij slovar*, Moskva 1956, 1050.

Porovnaj tiež: „Valcovanie papiera, tkaniny a gumových zmesí na kalandri“²³ (*kalander — kalandrovanie*). „Výroba koksu spaľovaním“²⁴ (*koks — koksovanie*). „Rozdelenie zmesi minerálnych zŕn rôznych rozmerov na triedy podľa zrnitosti, uskutočňované na roštoch alebo sitách“²⁵ (*rošt — roštovanie*).

Tabuľka 6

Model termínov so sufixom *-izovan(ie)*

Slovotvorná štruktúra		Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Úprava	<i>-izovan(ie)</i>		<i>ionizovanie</i>
Predmetový príznak	vody iónmi za účelom zníženia koncentrácie iónov jej prímеси“ ²⁶		<i>ión</i>	

Porovnaj tiež: „Úprava povrchu ocele a zinku pod náter a na zmenšenie trenia pri hlbokom ťahaní podľa Bondera“²⁷ (*Bonder — bonderizovanie*). „Ochrana ocelových súčastí pred hrdzavením vytvorením fosfátovej vrstvičky, nazvaná podľa dodávateľa solí Parkera“²⁸ (*Parker — parkerizovanie*).

V uvedených termínoch zodpovedajúcich menným modelom so sufixmi *-enie*, *-ovanie*, *-izovanie* zachováva sa ešte navonok slovotvorná súvislosť so slovesami toho istého slovotvorného základu (so sufixmi *-iť*, *-ovať*, *-izovať*), pretože slovotvorný základ sa celý zachováva v podobných názvoch deja.

Popri týchto názvoch deja v súčasnej ruštine existujú aj také názvy deja, v ktorých sa nevyskytuje príslušný slovesný základ. Patria k nim termíny pomenúvajúce dej utvorené po-

²³ *Kratkij tehničeskij slovar*, pod red. A. A. Armanda i G. P. Brailo, Moskva—Leningrad 1934, 193.

²⁴ *Kratkij politehničeskij slovar*, Moskva 1956, 423.

²⁵ C. d., 251.

²⁶ *Terminologija po vodopodgotovke parových kotlov*, Izd. AN SSSR, Moskva 1956.

²⁷ *Slovníček noveji techniky*, Bratislava 1961, 18.

²⁸ C. d., 90.

dľa modelov sufixmi *-ka, -ovka, -irovka, -acija*. (V slovenčine im zodpovedajú termíny so sufixmi *-enie, -ovanie, -izovanie, -izácia, -ifikácia* atď.)

Model termínov so sufixom *-izácia*

Tabuľka 7

Slovotvorná štruktúra		Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Spracovanie lykového vlákna (ľanu, konopí a i.) – zbavňovanie – štiepením	<i>-izácia</i>		<i>kotoni- zácia</i>
Predmetový príznak	na jednotlivé základné vlákienká (kotón) ²⁹		<i>kotón</i>	

Porovnaj tiež: „Používanie automatov vo výrobnom procese“³⁰ (*automat – automatizácia*). „Tvorenie kryštalických látok z látok kvapalného alebo plynného skupenstva“ (*kryštál – kryštalizácia*).

Model termínov so sufixom *-ifikácia*

Tabuľka 8

Slovotvorná štruktúra		Slovotvorný sufix	Slovotvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Premena	<i>-ifikácia</i>		<i>nitrifi- kácia</i>
Predmetový príznak	amónnych solí na dusičnany účinkom baktérií ³¹		<i>nitr-</i>	

²⁹ *Kratkij tehničeskij slovar*, pod red. A. A. Armanda i G. P. Brailo, Moskva–Leningrad 1934, 236.

³⁰ *Kratkij politehničeskij slovar*, Moskva 1956, 468.

³¹ *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 382.

Slovtvorná štruktúra		Slovtvorný sufix	Slovtvorný základ	Termín
Definícia pojmu				
Druh procesu	„Zlučovanie	<i>-ác(ia)</i>		<i>oxydácia</i>
Predmetový príznak	látky s kyslíkom ³²		<i>oxyd-</i>	

Porovnaj tiež: „Zlepovanie hydrofóbných minerálnych častíc do vločiek — flokúl“³³ (*flokula — flokulácia*). „Premena tekutej vysokopečnej kuplovej trosky na tuhé zrná (granuly)“³⁴ (*granula — granulácia*). „Zlučovanie molekúl vody s molekulami alebo iónmi látok a tvorenie hydrátov“³⁵ (*hydrát — hydrátácia*). „Spôsob spevňovania pôdy pridávaním tekutého cementového roztoku pod tlakom“³⁶ (*cement — cementácia*).

*

Uvedené zistenia umožňujú odpovedať na otázky nastolené v tomto článku.

1. Termíny procesov s príznakom predmetnosti tvoria sa aj podľa menných modelov.

2. Menné modely možno vysvetliť dvoma činiteľmi: a) tým, že pojmy vyjadrené názvom deja sú širšie než pojmy vyjadrené slovesnými formami; b) tým, že existujú modely, podľa ktorých vznikajú nové pojmy procesov s príznakmi predmetnosti. Hoci tu nie je úplná zhoda (jednému modelu pre tvorenie pojmu zodpovedá niekoľko slovtvorných mode-

³² C. d., 635.

³³ *Kratkij politechničeskij slovar*, Moskva 1956, 1002.

³⁴ C. d., 247.

³⁵ C. d., 216.

³⁶ C. d., 1039.

lov), významové členenie slova je vždy rovnaké, pretože príznak predmetnosti sa eliminuje a zodpovedá slovnému základu v ktoromkoľvek modeli.³⁷

Z ruského originálu *O nekotorych suffiksaľnych modelach techniĉeskich terminov* (Filologičeskije nauki 17, 1962, 42–55) preložila Margita Mašárová.

TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY K NOVÝM PRÁVNYM KÓDEXOM

Ján Horecký

Na vývine slovenskej i českej právnej terminológie možno veľmi názorne ukázať, ako sa terminológia prispôsobuje danému právnemu systému a do akej miery zhody či nezhody medzi slovenskou a českou právnou terminológiou závisia od mimojazykových okolností.

Už koncom minulého storočia sa pri úvahách o slovenskej právnej terminológii ukázalo, že práve pre úzku viazanosť na právnú sústavu musia sa slovenské názvy odlišovať od českých. J. Ferienčík¹ to demonštruje na názve *miera dane*. Tento názov sa používal za Bachovej éry a mal spoločne s českou podobou *míra daně* paralelu v nemeckom názve *Steuer-mass*. No po rakúsko-uhorskom vyrovnaní začala sa právna sústava v Uhorsku vyvíjať samostatnejšie, a to sa prejavilo aj na názve *miera dane*. Tlakom maďarského názvu *adókulcs* utvoril sa paralelný slovenský názov *daňový kľúč* a názov *miera dane* zanikol.

Tlak maďarčiny, lepšie povedané uhorského práva sa prejavoval v slovenskom právnom názvosloví etše dlho po r. 1918, aj keď v buržoáznej republike vznikli nové podmienky pre vzťah českej a slovenskej terminológie. Kým v takých odbo-

³⁷ Text a tabuľky tohto článku sme upravili podľa modelov technických termínov v slovenčine. Bolo potrebné vynechať ruské modely so sufixmi *-irovaniĉe, -izirovaniĉe, -ficiovaniĉe, -irovka, -k(a), -ovk(a)*, pretože sa v našej technickej terminológii nevyskytujú.

¹ J. Ferienčík, *Terminologické drobnosti*, Slov. pohľady XI, 1891, 356–357; porov. k tomu aj J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 23.

roch, kde nebolo slovenskej literatúry, vytvárali sa názvy často podľa češtiny, v právnej literatúre sa mohlo nadväzovať na staršiu produkciu (napr. na časopis Právny obzor). Okrem toho zavážila zaiste aj skutočnosť, že zjednocovanie pôvodných rakúskych a uhorských predpisov na území nového štátu postupovalo veľmi pomaly: pokiaľ sa udržiavalo odlišné chápanie mnohých právnych inštitúcií, udržiavali sa prirodzene aj odlišné pomenovania pre ne v češtine a slovenčine.

Stav slovenskej právnej terminológie vyplývajúci z naznačenej situácie je zachytený v *Právnickom terminologickom slovníku*,² ktorý vypracovala Komisia pre právnu terminológiu, zriadená pôvodne pri Povereníctve spravodlivosti. Že tu miestami išlo o príliš jemné rozlišovanie, vidieť napr. z poučky o rozdiel medzi pojmami *príslušnosť*, *pôsobnosť* a *kompetencia*. Pod heslom *pôsobnosť* sa v uvedenom slovníku podáva tento výklad:

„pôsobnosť, nespr. vecná príslušnosť, obor pôsobnosti, — zákona; vo vzťahu štátnych orgánov toho istého druhu (napr. riadnych súdov alebo správnych úradov) medzi sebou hovorí sa o pôsobnosti; vo vzťahu štátnych orgánov určitého druhu k štátnym orgánom iného druhu (napr. vo vzťahu riadnych súdov k správnym úradom) hovorí sa o právomoci; vo vzťahu štátnych orgánov rovnakého pomenovania, napr. okresných súdov medzi sebou, miestnych národných výborov medzi sebou alebo krajských národných výborov medzi sebou, hovorí sa o príslušnosti; pri označovaní pôsobnosti a príslušnosti jedným slovom používa sa názov ‚kompetencia‘; splnomocnenec nemá pôsobnosť, ale oprávnenie.“

Z tohto vysvetlenia vyplýva, že ide o paralelitu slov. *príslušnosť* — čes. *místní příslušnost* a slov. *pôsobnosť* — čes. *věcná příslušnost*. Ale azda práve rozdiel *pôsobnosť* — *věcná příslušnost* spôsobil, že sa v neodbornej literatúre nezachovával rozdiel vysvetlený v Právnickom terminologickom slovníku a že sa prehlboval rozdiel medzi teóriou a praxou. Preto sa už pri novom *Trestnom zákonníku* porušila kodifikácia uvedená v Právnickom terminologickom slovníku a zaviedli sa aj v slovenčine termíny úplne paralelné s českými, totiž *miestna príslušnosť* a *vecná príslušnosť* proti starším termínom *príslušnosť* a *pôsobnosť*. Zavážili tu iste aj ohľady na systematickosť, aby totiž pre priradené pojmy boli názvy ukazujúce na túto priradenosť.

² *Právnický terminologický slovník*, Bratislava 1952.

Tento príklad názorne ukazuje, že príležitosť pre revíziu a zjednocovanie právnej terminológie je najmä pri revízii základných právnych predpisov, ako sú dnes nové právne kódexy, totiž po uvedenom Trestnom zákonníku a Trestnom poriadku *Občiansky zákonník*, *Občiansky súdny poriadok* a *Zákon o rodine*. Tieto kódexy boli predložené na verejnú diskusiu a dnes sú v pripomienkovom konaní.³

V uvedených kódexoch sa skutočne rušia mnohé staré pojmy a zavádzajú sa nové, alebo sa aspoň od základu mení obsah týchto pojmov, pričom sa všetky zmeny tohto druhu vo vysvetlivkách k návrhom kódexov odôvodňujú. Chceme tu upozorniť na tieto nové názvy a komentovať ich z jazykovedného, resp. terminologického hľadiska.

Hneď v § 1 Občianskeho zákonníka vidieť, že sa menia tradičné názvy *právnická osoba* a *fyzická osoba* a nahrádzajú sa logickejšími a zrozumiteľnejšími názvami *občan* a *socialistická organizácia*. Preto sa v tomto paragrafe konštatuje, že Občiansky zákonník „upravuje vzťahy, ktoré v oblasti uspokojovania hmotných a kultúrnych potrieb vznikajú medzi občanmi a socialistickými organizáciami a medzi občanmi navzájom“. O toto konštatovanie sa opiera aj ďalšia terminologická zmena: nehovorí sa o *občianskoprávných veciach*, ale o *občianskoprávných vzťahoch* (podobne aj o *rodinnoprávných* a *pracovnoprávných vzťahoch*). Tento termín lepšie vystihuje fakty, o ktorých sa hovorí v našom práve.

Nové chápanie spoločenských vzťahov sa naznačuje aj v snahe vyhýbať sa pomenovaniu *nájom* v súvislosti s bytmi. Tak namiesto názvu *nájom* sa v Občianskom zákonníku používa názov *užívanie bytu*, *nájomník* je *užívateľ bytu* a *prenajímateľ* je *organizácia*; *nájomná zmluva* je *dohoda o užívaní bytu* a *nájomné* je *úhrada za užívanie bytu*. Vznikajú tu síce názvy opisné, napr. proti jednoslovnému *nájomné* je štvorslovné *úhrada za užívanie bytu*, ale táto nevýhoda je kompenzovaná väčšou dôslednosťou a systémovosťou. Veď sloveso *užívať* sa vyskytuje ešte aj v názvoch *osobné užívanie bytu*, *spoločné užívanie bytu* a *spoločné užívanie bytu manželmi*.

Úplne nové sú názvy *podielové* a *bezpodielové spoluvlastníctvo*, ako aj názov *nezrušiteľné osvojenie* (so zápisom osvo-

³ Treba poznamenať, že na pripomienkovom konaní sa aktívne zúčastnili aj jazykovedci, predovšetkým pracovníci pražského a bratislavského sekretariátu Československej ústrednej terminologickej komisie; pracovníci bratislavského sekretariátu sa zúčastnili aj na príprave slovenského znenia kódexov.

jiteľov do matriky na miesto rodičov). V Zákone o rodine vidieť tiež snahu nové chápanie vzťahov vyjadriť aj novými názvami. Tak namiesto názvu *zistenie otcovstva* sa zavádza podoba *určenie otcovstva* (zahrňuje sa sem zistenie, uznanie i zapretie) a namiesto názvu *uznanie otcovstva* sa zavádza názov *súhlasné vyhlásenie rodičov*.

Z Občianskeho zákonníka treba uviesť ešte názov *výkon rozhodnutia*, ktorým sa nahrádza doterajší názov *exekúcia*. Dôvodom tu bola azda spoločenská zdiskreditovanosť exekúcie a exekútorov. Ďalej sa tu namiesto názvu *vymáhajúci veriteľ* používa podoba *oprávnený* a paralelne s tým *povinný* namiesto názvu *dlžník*, resp. *povinná strana*.

Nemožno nevidieť aj zápornú stránku nových názvov: popri niektorých skutočne výstižných a jednoduchých názvoch sa totiž zavádzajú aj názvy, resp. spôsoby príliš opisné. Takáto nápadná opisnosť je napr. v spojení *práva a povinnosti rodičov pri výchove*, ktorým sa nahrádza starší názov *rodičovská moc* v Zákone o rodine. Podobne v Občianskom zákonníku sa pre osobu, ktorá má niečo dostať na základe zmluvy uzavretej v jej prospech (napr. pri poistení), zavádza opisný názov *osoba, v prospech ktorej poisťník poistenie dojednal*. Zdá sa, že je to východisko z núdze v snahe vyhnúť sa takému nejasnému termínu, ako bol čes. *obmyslný* a slov. *výhodou poctený*.

Aj týchto niekoľko príkladov ukazuje, že v terminológii nových právnych kódexov sa uplatňuje správna zásada: nové názvy tvoriť tak, aby sa dali rovnako dobre a správne vyjadriť v češtine i slovenčine, aby pre rovnaké pojmy a rovnaké právne inštitúcie boli rovnaké názvy na celom území nášho štátu.

Práve z tohto hľadiska však bolo možné urobiť krok vpred aj pri takých názvoch, ktoré sa z dôvodov uvedených na začiatku týchto poznámok nie celkom pochopiteľne odlišujú. Ide napr. o zbytočnú duplicitu v slovenských názvoch *pokonávka* a *zmier*, resp. *zmierenie*. Názov *pokonávka* má síce v slovenskej právnej literatúre dlhú tradíciu, ale podľa našej mienky nie je účelné vo vzťahu medzi občanmi navzájom alebo medzi občanmi a socialistickými organizáciami hovoriť o *pokonávke* a vo vzťahu medzi manželmi o *zmieri*. V češtine je v obidvoch prípadoch *smírčí řízení*, v slovenčine by teda mohlo byť *zmierovacie konanie*.

Lahko by sa mohla dosiahnuť zhoda aj v dvojici *běh lhůty* — *plynutie lehoty*, a to tým skôr, že aj v češtine sa používa, i keď zriedkavejšie, podoba *plynutí lhůty*. Slovenská

terminológia je tu dôslednejšia, používajú sa v nej iba podoby odvodené od slovesa *plynúť*. Zjednotiť by sa malo aj vyjadrovanie *trvalého* a *dočasného bývania*. V našom časopise sme už upozornili na nedôslednosť a chaotičnosť v používaní názvov *bydlisko* a *pobyt*,⁴ no v návrhu Zákona o rodine sa ešte stále používa názov *trvalý pobyt* v § 4 a *bydlisko* v § 39. Tu už vlastne nejde o jazykovú otázku, ale o zavedenie istého systému.

Vcelku možno povedať, že nová terminológia právnych kódexov sa vytvára správne a že sa vhodne využíva jedinečná príležitosť zjednotiť nielen právne predpisy, ale aj právnu terminológiu.

NÁZVOSLOVÍ NÁTĚROVÝCH HMOT

Metoděj R y š a v ý

V posledních letech se technická úroveň výroby nátěrových hmot velmi rychle vyvíjí.

Současně s rychlým vývojem výroby prodělává překotný vývoj i odborné názvosloví. Pozorujeme to také v názvosloví západních států, zvláště v anglickém názvosloví, kde pro jeden český výraz existuje několik ekvivalentů. Srov.: *vytvrzovat* = *to cure, to bake, to set-up, to harden*; *zahušťovat* = *to thicken, to feed (GB), to liver*; *zákal* = *turbidity, haze, cloudiness, smokiness, milkiness*.

Také v českém názvosloví nátěrových hmot se vyskytují synonymní názvy. Např.: *atlas barevných odstínů* — *vzorkovnice barevných odstínů*; *hnědění* — *brunování* — *brynýrování*; *změkčovadlo* — *zvláčňovadlo*; *velmi viskózní* — *visoko viskózní*; *tvrdidlo* — *tužidlo*; *řezadlo* — *plnidlo*. Tato terminologická přebujnělost mnohdy působí nesnáze, neboť rozkolísává odborné vyjadřování. Výběr odborných výrazů musí být dobře uvážěn. Přihlížet se má k normalizovaným termínům a teprve potom volit synonymní termíny nenormalizované, avšak stále hojně užívané.

Výrazy typu *brunování* nebo *brynýrování*, *fládrování* aj. jsou

⁴ I. Kabina, *Z aktuálních otázek právnej terminológie*, ČSTČ 1, 1962, 65–84.

v dnešním odborném vyjadřování čím dál více na ústupu a jsou zatlačovány dobře utvořenými termíny domácími: *hnědění, žilování*.

Naproti tomu se dobře osvědčují termíny mezinárodně užívané. Patří sem např.: *metylcelulóza, chloroform, inden, polykondenzace, glycerid, bitumen, tetralin, ultramarín, termoplastický, monochromatický, voluminózní* aj.

Některé termíny původu cizího mají vedle sebe souznačný výraz domácí. Srov.: *sediment — usazenina; Rubia tinctoria — mořena barvířská; homogennost — stejnorodost; refrakce — lom*.

Odborné názvosloví nátěrových hmot má jako součást chemického názvosloví systém mezinárodně užívaných názvů, např. místo českého výrazu *křemičitan etylnatý* je *etylsilikát*, místo *octan etylen glykolmonoetheru* je *etylen glykolmonoetheracetát*, místo *fosforečnan trifenylnatý* je *trifenylofosfát*.

Společné názvy v mnoha jazycích slouží při vědeckém bádání k snadnému dorozumění a žádná terminologie se neobejde bez cizích termínů.

Odborné výrazy cizího původu vynikají jednoznačností. Zpravidla stojí izolovaně, takže jejich přesný význam nemůže být zaměněn podobnými výrazy. Tím se stávají speciálními termíny pro úzký kruh odborných pracovníků.

Cizí odborné výrazy mají ovšem také své nevýhody. Působí potíže při vyslovování, zvláště jestliže se v nich zachovává původní pravopis. Srov.: *Blanc fixe, chips, barva olejová Waterproof 02016, schoopování* aj. Kromě toho jsou i méně srozumitelné pro širší okruh uživatelů.

Nedostatky přejatých slov nemají zpravidla odborná pojmenování víceslovná, terminologická sousloví. Ta mají charakter popisný a jsou obecně srozumitelná. K nim patří především i názvy souhrnné, např. *nátěrové hmoty, výrobní laky, barevný odstín, vady nátěrů*. Tyto názvy se skládají z abstraktního podstatného jména (*látka, prostředek*), které se blíže určí přívlastkem, zpravidla přídavným jménem.

Vedle souhrnných, nadřazených pojmů nám terminologické sousloví vytváří i názvy pro jednotlivé druhy předmětů. Např.: *barnatá žluť, siena pálená, košenilový karmín, chromová žluť, zinková běloba* aj.

S růstem technické úrovně naší výroby nátěrových hmot a rovněž tak s objevováním modernějších metod, podle nichž

se nátěrové hmoty v různých odvětvích průmyslu nanášejí, musí mít odborník pro svůj obor stále pohotově taková specializovaná pojmenování, která se nevyskytují v běžné slovní zásobě. V běžné mluvě vystačíme se slovem *štětec*, ale odborník rozlišuje jednotlivé štětce podle povahy práce s nimi a podle jejich tvaru. Srov.: *štětec jádrař, linkovací, psací, šablonový, roztírací, uhlazovák, tupovací, lakýrnický* aj. Potřeba nových termínů vyplývá mimo jiné také ze specializace jednotlivých oborů.

Často se však stejné odborné výrazy objevují v různých odvětvích. Odborný výraz *pigment* je nejen specializován v průmyslu nátěrových hmot, ale i v biologii, chemii, anatomii aj. K jeho rozlišování nám slouží kromě jiného i vyjádření diferenčních znaků, např. v názvosloví nátěrových hmot rozlišujeme pigment podle barvy: *pestrý, brilantní (lesklý)*; podle jakosti: *kovový, chromový, antimonový, olovnatý, zemitý*; podle činnosti: *aktivní, reaktivní (inhibiční)*; podle různých vlivů, na něž reaguje: *termoindikační, světlostálý*; podle struktury: *s destičkovou strukturou, lístkovitý*; podle obsahu: *řezaný, s obsahem plnidla, složený (komplexní)*; podle výskytu: *přírodný, minerální, umělý, organický* aj.

Jiné příklady terminologického sousloví v názvosloví nátěrových hmot: *válcový drtič, konopná fermež, chladicí nádrž, nanášení nátěrových hmot poléváním* aj.

Viceslovným termínům se svým popisným charakterem podobají i složená terminologická slova, která do průmyslu nátěrových hmot byla velmi často přejímána z jiných průmyslových oborů. Srov.: *stejneměrnost, nitrotmel, sirouhlik, nízkouroucí, mezivrstva, vícemocný, meziprodukt* aj. Tyto popisné termíny jsou nejen v průmyslu nátěrových hmot, ale i v jiných oborech na postupu.

Odborné názvosloví nátěrových hmot se také — jako jiné obory — neobejde bez speciálních sloves, i když jich není mnoho. Základem odborného názvosloví jsou hlavně podstatná a přídavná jména, z nich je odvozena příponami většina terminologických sloves.

Slovesa ze substantiv vyjadřují rozličné činnosti a děje. Převládá přípona *-ovat*: tvořit spáry = *spárovat*; upravit barevný tón = *tónovat*; dělat puchýřky = *puchýřkovat*.

Slovesa z adjektiv znamenají „stávati se nebo dělati se takovým, jak vyjadřuje základní adjektivum“. Vyskytují se přípony *-nout, -ět, -ovat*. Srov.: při vytvrzování se stát tuhým =

ztuhnout; žlutý = žloutnout; suchý = schnout; starý = stárnout; šedý = šednout; rezavý = rezavět; dělati hustým = zhušťovat.

Vedle toho se názvosloví obohacuje slovesy z cizích základů. Srov.: *extrahovat*, *dekapovat*, *sikativovat*, *sedimentovat*, *penetrovat*, *korodovat*, *kalcinovat* aj.

Bylo by na čase pokusit se o zpracování a normalizaci názvosloví systematických jednotek v nátěrových hmotách, zvláště v barvách, lacích a pryskyřicích.

Přitom bude nutné respektovat i některá hlediška, která jsme v těchto poznámkách naznačili.

K VYTVÁŘENÍ TERMINOLOGIE MATEMATICKÉ
LINGVISTIKY

Pavel Novák

1. Pro současný stav lingvistiky je charakteristické, že se vede jejího staršího členění na lingvistiku obecnou a speciální (srov. např. slavistika, bohemistika), jež má obdoby ve vědách spíše popisných, uplatňuje výrazněji členění nové: lingvistika teoretická — lingvistika aplikovaná (užitá), jež má obdoby ve vědách metodologicky nejvyspělejších. Tuto „novou“ distinkci, která není ovšem nic překvapujícího, si v jazykovědě uvědomujeme pod vlivem toho, že se vznikem moderních strojů na zpracování informací možnosti praktických aplikací lingvistiky radikálně rozšířily (srov. takové problémy jako strojový překlad, různé způsoby automatického shromažďování, vyhledávání a zpracovávání údajů z vědeckých a odborných textů). Tyto nové aplikace lingvistiky si vynutily „vpád“ matematických idejí, metod a teorií do jazykovědy — matematickou lingvistiku. Hranice matematické lingvistiky a lingvistiky, která se bez matematiky obejde — hranice nepřiliš ostrá a trvalá — vede v našem pojetí napříč distinkce lingvistika teoretická — lingvistika aplikovaná. — Zamlžujeme si strukturu naší vědy a její vztah k vědám jiným, užíváme-li výrazu *aplikovaná lingvistika* jen pro novější, technické aplikace jazykovědy nebo když dokonce užíváme výrazu *aplikovaná lingvistika* a *matematická lingvistika* téměř jako synonym.

Výraz *matematická lingvistika* není však ani módní náhradou za starší již výraz *kvantitativní lingvistika*, jehož význam je zcela jasný: výzkum kvantitativních poměrů v jazyce a užívání jazyka. K směřování významu obou výrazů může vést ta skutečnost, že většina matematických oborů, s jejichž elementární partii jsme se seznamovali na střední škole, patří k oborům „kvantitativní“ matematiky. Avšak vedle takových a jiných „kvantitativních“ matematických oborů (např. teorie infor-

mace) existuje rozsáhlá oblast „nekvantitativní“ matematiky (teorie množin, matematická logika, abstraktní algebra, topologie, teorie grafů, teorie automatů aj.), jejíž uplatnění je pro nejnovější fázi matematické lingvistiky právě typické.

Aby se předešlo zmíněným zavádějícím asociacím spojeným s výrazem *matematická lingvistika*, rází se v poslední době v cizině i u nás pro lingvistiku, v níž se převážně uplatňují obory „nekvantitativní“ matematiky, spíše synekdochický výraz *algebraická lingvistika* (angl. *algebraic linguistics*). Zhruba lze říci, že předmětem kvantitativní lingvistiky jsou kvantitativní aspekty jazyka a jeho fungování, předmětem lingvistiky algebraické jeho aspekty kvalitativní, strukturní. V tomto smyslu je algebraická lingvistika podstatnou součástí lingvistiky strukturní.

2. V pracích, které můžeme označit za práce z oboru matematické lingvistiky, se setkáváme především s třemi druhy termínů: a) s běžnými termíny (obecně) lingvistickými, b) s termíny příslušných matematických oborů a c) s vlastními termíny matematické lingvistiky.

a) Badatelé pracující v matematické lingvistice vycházejí obvykle z konkrétní situace lingvistiky své země a je přirozené, že se to projevuje i v jejich slovníku. Jde-li o čelné představitele oboru, s jejichž myšlenkami a výsledky se musíme seznamovat i u nás, znamená to, že v naší terminologii zdomácnují výrazy, které se dosud objevovaly epizodicky nejvýš jen v různých „kritikách“, popř. rozborech, např. *bezprostřední složka* (angl. *immediate constituent*), *jmenná fráze* (angl. *noun phrase*).

b) Ne všechny matematické obory, které se v matematické lingvistice uplatňují, mají hotovou a ustálenou českou a slovenskou terminologii. Nezáleží ani tak na tom, zda se příslušný matematický obor u nás pěstuje, nýbrž na tom, zda se přednáší na vysoké škole nebo v něm vycházejí jen speciální, velkou většinou cizojazyčné studie a stati, a potřeba domácí terminologie není tedy bezprostředně naléhavá.

Pokud jde o ustálené matematické termíny, je třeba, abychom jich v lingvistice užívali v jejich odborném technickém významu a nedávali se svést např. jejich etymologií, bez upozornění (pro sebe i pro jiné) nerozšiřovali jejich význam apod. Bylo již u nás v poslední době upozorněno na nemístné

užívání výrazů *redundance*¹ a *izomorfismus*.² Ostatně užíváme-li výrazu *matematická lingvistika* synonymně s výrazem *kvantitativní lingvistika*, chápeme výraz *matematická* nikoli v jeho odborném, nýbrž v laickém významu.

Vyskytují se ovšem i výrazy, které mají v různých matematických, popř. technických disciplínách rozličné významy, a je žádoucí, abychom si v každém konkrétním případě byli vědomi toho, v jakém z významů termínu užíváme. K takovým mnohoznačným výrazům patří slova *model*³ a *informace*. Např. s mylným názorem, že je celá problematika strojového zpracování informací součástí teorie informace, se můžeme setkat jenom proto, že jeho zastánci matou dva významy výrazu *informace*: běžný význam „údaj“ (v prvním případě) a speciální odborný význam z teorie informace.

V některých případech, a to i u pojmů velmi důležitých, zatím české a slovenské termíny buď vůbec nejsou, nebo po námaze zjistíme jen řadu individuálních pokusů. Např. pro angl. termín *recursively enumerable*, rus. *перечисляемый*, něm. *aufzählbar* kolují ekvivalenty: *rekursivně spočetný*, *přečíslitelný*, *vyčíslitelný*. V podobných případech by byla na místě dohoda příslušných oborových komisí Československé ústřední terminologické komise ČSAV. Lingvistika tu má možnost zasáhnout a přispět k rychlejšímu ustálení termínů, jakož i zaujmout stanovisko k jejich vhodnosti. Těžko např. doporučit nedávný pokus o nahrazení hybridního výrazu *metajazyk* výrazem *nad-jazyk*.⁴ Tato náhrada není vhodná proto, že je v rozporu s velmi produktivním užitím předpony *nad-* (a podobně předpony *pod-*) v zcela jiném významu: srov. *množina*, *podmnožina*, *nadmnožina*; *věta*, *podvěta*, *nadvěta*; tedy i *jazyk*, *podjazyk*, *nad-jazyk*.

c) Vlastních termínů matematické lingvistiky je zatím poměrně málo. K nejstarším termínům patří výrazy související se zkoumáním četnosti různých jazykových jednotek v textech, např. *frekvenční pořadí* (angl. *rang*). Celkem ustálena je již základní terminologie strojového překladu. V poslední době

¹ L. Doležel, *Význam teorie informace pro marxistickou jazykovědu*, sb. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, 64.

² L. Nebeský – P. Sgall, *Vztah formy a funkce v jazyce*, SaS 23, 1962, č. 3, 188.

³ K. Berka – P. Novák, *Výklad fonologických a gramatických pojmů pomocí pojmů teorie množin*, SaS 24, 1963, č. 2, 134 n.

⁴ Srov. též J. Horecký, *K terminologii matematickej jazykovedy*, ČSTČ 1, 1962, 195.

narůstá terminologie z oblasti teorie gramatiky, např. *generativní gramatika* (angl. *generative grammar*, rus. *poroždajuščaja grammatika*), *rekognoskativní gramatika* (angl. *recognition grammar*, rus. *razpoznajuščaja grammatika*), *závislostní (dependenční) gramatika* (angl. *dependency grammar*, rus. *grammatika zavisimostej*), *frázová gramatika* (angl. *phrase-structure grammar*, rus. *grammatika frazovyh struktur*), *kategoriální gramatika* (angl. *categorial grammar*).

Terminologická jednotka je však zčásti naleptávána nezávislými novotvary v nelingvistických časopisech, např. *jazyk-prostředník* podle rus. *jazyk-posrednik* místo vžitého již *převodní jazyk*, *strojní překlad* místo *strojový překlad*. Avšak i v lingvistických časopisech není vždy lehké zabezpečit jednotu nebo aspoň kontinuitu.

3. Co se týče vztahu všech tří zmíněných složek terminologie matematické lingvistiky, jde především o to, aby se zejména v její poslední složce nezaváděly jako termíny takové výrazy, které by mohly nemile kolidovat s ustálenými a častěji užívanými termíny matematickými.

Při sestavování hesláře, popř. slovníku termínů matematické lingvistiky narazíme ovšem na některé problémy speciální; z nich snad nejzávažnější je jeho rozsah. K záběru spíše širšímu může vybízet zřetel unifikací.

PROBLÉMY PLASTIKÁŘSKÉHO A GUMÁRENSKÉHO NÁZVOSLOVÍ*

Jaroslav Novák, ÚNM, Praha

Článek navazuje na diskusní příspěvek dr. Jána Horeckého.¹ Jeho úkolem je seznámit uživatele ČSN 64 0001 nejen s některými řešeními (proč byl volen ten nebo onen výraz), ale ukázat i na potíže a rozpory, které nemohly být vyřešeny tak, jak by bylo žádoucí (např. rozdíly mezi českou a slovenskou terminologií).

* Převážná část článku je přetiskem článku z časopisu *Normalizace*, č. 4, 1963. Vzhledem k závažnosti problematiky považujeme za potřebné seznámit s problematikou i čtenáře tohoto časopisu.

¹ Ján Horecký, *K revízi názvoslovnej normy o plastických látkach*, ČSTČ 2, 1963, 49–51.

Při přípravě nového vydání názvoslovné normy ČSN 64 0001 šlo o to doplnit nové vydání o další termíny a uvést normu v soulad s mezinárodním doporučením ISO R 194 při zachování základní koncepce normy, tj. stručně a pro každého pracovníka v oboru srozumitelně vysvětlit názvy, s kterými se setkává v odborné literatuře i ve výrobní praxi. Přitom byla snaha zavést jednotnost do užívaného názvosloví jak v češtině, tak i ve slovenštině a odstranit nesprávné názvy jak po stránce jazykové, tak i pojmové, a konečně převzetím cizojazyčných názvů zpřístupnit studium zahraniční literatury.

Pro informaci ještě nutno poznamenat, že nové znění ČSN 64 0001 bylo vypracováno v úzké spolupráci s Československou ústřední terminologickou komisí, Ústavem pro jazyk český ČSAV, resp. znění slovenských názvů za spolupráce Ústavu slovenského jazyka SAV. Vydáním normy však nekončí činnost odborné normalizační komise, která bude i nadále sledovat vývoj terminologie na tomto úseku jak doma, tak za hranicemi a vydá včas eventuální doplňky či změny.

Při revizi normy spolupracovala řada odborných pracovníků z plastikářského a gumárenského průmyslu (mnohé termíny jsou pro obě průmyslová odvětví společné a norma obsahuje tedy základní názvy společné oběma oborům). Po projednání všech připomínek je revidovaná norma odevzdána do tisku a vyjde k 1. 1. 1964. Přesto však nelze tvrdit, že by byly všechny problémy vyřešeny; některá hesla bude třeba postupem času doplňovat, popř. termíny i upravovat a měnit. Uvedeme nyní v krátkosti alespoň namátkově vybrané případy, kde bylo nutno učinit radikální rozhodnutí, a příklady na pojmy a termíny dosud ne zcela vyhraněné.

Prvým případem je termín *plastické hmoty*. V širším slova smyslu lze za plastické považovat ty hmoty, které se mohou plasticky deformovat. V plastikářském smyslu slova znamená skupinu makromolekulárních látek, které alespoň jednou během zpracování procházejí plastickým stavem. Tím je vyřešena část první. Část druhá je však složitější. Má se používat termínu *hmoty*, nebo *látky*? Odpověď není jednoduchá. V cizích jazycích se používá rovněž termínů obou (*Kunststoffe*, *plastičeskije massy*). Po uvážení všech pro i proti lze přece jenom považovat za správnější termín *hmota* (i když odporuje fyzikálním pojmům), který je již běžně používán, byť i někdy s nesprávným přívlastkem umělá. Anglický název *plastics* má hlavní přednost v tom, že vystihuje podstatu věci pouze jedním slovem. I v Německu lze pozorovat

pokusy nahradit slovo *Kunststoffe* kratším slovem *Plaste*. U nás by tomuto termínu odpovídal termín *plasty*, který podle německého dělení by mohl mít protiklad v termínu *elasty* (dosud používaný termín *elastomer*²). I když v současné době není žádoucí zavést nový termín, není vyloučeno, že v budoucnu bude termín *plastické hmoty* nahrazen jedním slovem (připravovaná ČSN jej dovoluje). Z hlediska nosnosti a operativnosti termínu by to jistě bylo velmi prospěšné. Náznaky lze spatřovat již v užívaných termínech, jako *celoplastová ořuv*, *celoplastové kabely* apod.

Podobná problematika se vytvořila též kolem termínů *kaučuk*, *guma* a *pryž*.

Kaučuk je výraz pro nevulkanizovanou surovinu. Tento výraz je zcela nesporný. Vyvinul se z původního indiánského názvu kaučukovníkových stromů *caa o-chu* nebo *cahachu*, což znamená ‚dřevo ronící slzy nebo kapky‘. Tento základ existuje v řadě dalších jazyků (rusky — *каучук*, německy — *Kautschuk*, francouzsky — *caoutchouc*, italsky — *cauccio*, španělsky — *caucho* nebo *cauchuc*; i anglické pojmenování má tento kmen — *caoutchouc*, což znamená čistý kaučukový uhlovodík; pro technický produkt mají název „*rubber*“).

Guma. *Ottův slovník naučný* (1900) uvádí: *guma*, gumiklovatina, vyschlé šťávy rostlinné, vyprýštilé z některých stromů, bez chuti a zápachu, ve vodě rozpustné zcela neb částečně. *Gummi elasticum* = *kaučuk*. — Naopak Teysslerův—Kotyškův *Technický slovník* (1929): *guma* — nesprávný název pro *kaučuk*.

Zde tedy není jednoty. V českém názvosloví je ještě ta komplikace, že nemáme názvy pro průmyslové závody zpracovávající *kaučuk*. Pojmy *kaučukárna* a *kaučukářský* se týkají výroby *kaučuku*. Musíme tedy chtít nechtě používat názvů *gumárna* a *gumářenský*, příp. *gumařský* v souvislosti se zpracováním *kaučuku*, resp. *kaučukových směsí*.³

Pryž. *Ottův slovník naučný*: *pryž* = *kaučuk*. Teysslerův—Kotyškův *Technický slovník*: *Kaučuk* neboli *pryž* (*pryž* český název pro *kaučuk*). V užším smyslu znamená *pryž* *kaučuk* přírodní ve stavu technicky čistém, jakýchkoliv přímísenin vulkanizačních úplně prostý.

² Podle posledního rozhodnutí mezinárodní komise IUPAC a ISO/TC 45 má být jednotně zaveden termín *elastometr*.

³ Obdobně je tomu i v průmyslu výroby buničiny, kde pro závody vyrábějící buničinu se užívá výrazu *celulóžky*.

Dnes se používá výrazu *pryž* v ý h r a d n ě pro vulkanizovaný kaučuk, a to jednoznačně již asi 25 až 30 let. Tento výraz byl v letech mezi 1. a 2. světovou válkou užíván hlavně vojáky.⁴

Obdoba českého výrazu *pryž* je v ruském názvu *rezina*, což značí vulkanizovaný kaučuk. Pokládá se za výhodu jazyka, může-li jedním slovem vyjádřit pojem vulkanizovaný kaučuk.

Podle názvoslovné normy (ČSN 64 0001) rozumí se *pryží* vulkanizovaný kaučuk, zatímco *guma* je kaučuk nebo směs obsahující kaučuk v dosud nevulkanizovaném stavu. Třeba poznamenat, že toto členění není ani u nás ani v zahraničí zcela jednotné. Pro termín *pryž* pak hovoří skutečnost, že jej lze odvozovat od slova *pružiti*, a tuto vlastnost lze ještě ve větší míře očekávat u kaučuku vulkanizovaného než nevulkanizovaného. Kamenem úrazu je zde však slovenština, která nemůže z jazykových důvodů převzít český výraz *pryž*. Je proto ve slovenštině zatím výraz *guma* pro oba pojmy. Není to však jediný rozpor mezi češtinou a slovenštinou. Tak např. pro český výraz *pryskyřice* je ve slovenštině používán výraz *živica*, což v češtině znamená *bitumen*, popř. *asfalt*.

Mnoho diskusí si při zpracovávání nového znění ČSN vyžádala technologická terminologie. Tak např. bylo zapotřebí rozlišovat mezi *vstřikováním* (*injection moulding*) a jeho novými nuancemi, jakož i *přetlačováním* (*transfer moulding*). Termín *přetlačování* vznikl jako nový místo dříve používaného termínu *lisostřík*, popř. ještě pochybnějšího termínu pro příslušný stroj „*stříkolis*“. Vstřikováním se rozumí technologický postup charakterizovaný tím, že se plastická hmota plní do dutiny uzavřené formy z pomocné tlakové komory, v které je stále udržována zásoba zpracovávaného materiálu. Pro bližší označení procesu je třeba použít pak dalších charakteristik — např. *vstřikování s předplastikací*.

Přetlačování (slov. *pretlačanie*) je technologický postup charakterizovaný tím, že se plastická hmota plní do uzavřené dutiny formy z pomocné tlakové komory, která obsahuje dávku zpracovávaného materiálu vždy jen pro jeden cyklus. Pomocná tlaková komora se při každém cyklu zcela vyprázdní. Přetlačování se používá hlavně pro zpracování plastických

⁴ Skutečností ovšem je, že se výrobkům z vulkanizovaného kaučuku v češtině (ve vyjadřování ne odborném, ale zčásti i odborném) říká *gumové*, nikoli *pryžové*. Srov. příslušné hesla v *Slovníku spisovného jazyka českého I*, 1960. Nebylo proto rozhodnutí komise užívat pro vulkanizovaný kaučuk názov *pryž* zcela jednomyslně. (Pozn. red.)

hmot, jejichž vlastnosti podstatně ovlivňuje doba tepelného namáhání. Původní termín *liso(v)střík* má svůj původ v doslovném překladu německého *Presspritzen*. Tento termín nejen že nevystihuje správně technickou podstatu pojmu, ale způsobuje i potíže při tvoření pojmů odvozených, jako *liso(v)stříkovací forma*, *liso(v)stříkovací lis* apod. Nyní tedy *přetlačovací forma*, *stroj* apod.

Z technologických procesů si všimněme ještě *vytlačování*. Vytlačováním rozumíme pracovní postup, při kterém se materiál tváří průtokem profilovacím otvorem (hubicí) a vystupuje obyčejně do volného prostoru. Podle tepelného zbarvení procesu můžeme rozlišovat *vytlačování izotermické* (při stálé teplotě) a *adiabatické* (bez výměny tepla s okolím). Oba děje lze považovat za extrémní. Normální vytlačování se může podobat více nebo méně jednomu z nich. Jestliže výměna tepla s okolím je malá a množství hnětací práce přeměněné v teplo dostačuje k samočinnému udržení potřebných vytlačovacích podmínek, nazýváme takovýto proces autogenním. Bude tedy *autogenní vytlačování* proces, při kterém se v energetické bilanci projeví významným způsobem hnětací práce šneku.

Dosud neřešeným problémem zůstává otázka českého ekvivalentu pro anglický termín *flow moulding*, resp. německý *Fließgiessen*. Podstata tohoto procesu spočívá v tom, že se materiál plastikuje během vstříku intenzivní přeměnou hnětací práce v teplo a dutiny formy se plní při relativně nízkých smykových gradientech. Přihlédneme-li k řadě nesporných předností tohoto postupu, vidíme, že jedním z hlavních příznaků tohoto procesu je způsob přípravy taveniny. Tuto část procesu lze srovnat se speciálním způsobem vytlačování, který se nazývá autogenní. Zdá se tedy, že český ekvivalent pro *flow moulding* by mohl být *autogenní vstříkávání*. Byl sice navrhován také termín *tokové vstříkávání*, ale i při normálním vstříkávání tavenina teče, takže takový výraz není dostatečným rozlišujícím příznakem. Uvažovalo se též o termínu *dotlačování*, to však znamená také tu část vstříkovacího cyklu, během níž se tavenina dotlačuje do dutiny formy, když se původně zaplněný objem zmenšil následkem chladnutí. Nelze tedy považovat za správné, aby stejný termín současně znamenal čas lisovacího cyklu i celý technologický postup.

Trochu jiný problém se vyskytl u názvu *válcovací stroje*. Původně byl normalizován termín *válcové stroje*. Nový termín respektuje hledisko technologické, zatímco původní termín byl odvozen od hlavní činné součástky, tj. válce. Podle počtu vál-

ců se pak rozlišovaly *dvouválce*, *čtyřválce* apod. I když ponecháme souborný název válcovací stroje, nemusí být dotčeno rozdělení podle počtu válců. Obě hlediska se totiž nevyklučují, nýbrž doplňují. Nebude zřejmě na překážku používat termíny jako *orientovací dvouválec*, *tříválec* a pod.

Velmi málo je vykrytalizována terminologie u forem. Někdy jsou formy označovány také jako *lisovací stroje*. Uvážíme-li, že nástroj je termín obecnější, nelze výraz „lisovací stroje“ jako označení forem považovat za správný. Formy se skládají z mnoha součástí; za hlavní části jsou považovány *tvárník* a *tvárnice*. Analogicky se používá také termínů *razník* a *raznice*. Objevuje se někdy i termín *lisovník* a *lisovnice*, ale o jejich správnosti je třeba pochybovat.

Formářské názvosloví by si svým významem a rozsáhlostí zasloužilo, aby bylo zpracováno v samostatné normě.

Jak je patrné z uvedených příkladů, je otázka názvosloví plastických hmot stále živá. Přitom jsou uvedené příklady vybrány jen námatkově. Jistě by bylo možné jich uvést více.

JEDNOTNĚ NÁZVOSLOVÍ V OBORU STAVEBNICTVÍ ČLENSKÝCH STÁTŮ RVHP*

Při spolupráci socialistických zemí v Stále komisi pro stavebnictví Rady vzájemně hospodářské pomoci vznikla velmi naléhavá potřeba sjednotit a koordinovat názvosloví v oboru výstavby. Proto již na zasedání sekce projektování, typizace a norem Stálé komise pro stavebnictví v roce 1959 byl do plánu práce sekce zařazen zvláštní bod o vypracování jednotného názvosloví pro typové projektování členských států RVHP. V průběhu této činnosti se však ukázalo, že je nutno sjednotit analogicky názvosloví ve všech ostatních sekcích Stálé komise pro stavebnictví, které pak postupně přistoupily k sestavení přehledů termínů používaných v oblasti jejich práce.

I když jde o dlouhodobý a značně náročný úkol, bylo v jednotlivých sekcích a v jednotlivých členských zemích dosaženo již prvních výsledků, které byly jako návrhy předloženy k posouzení a po schválení předloženy Stálé komisi pro stavebnictví. Po definitivním zpracování bude jednotné názvosloví napomáhat dalšímu rozvoji spolupráce socialistických zemí v oblasti výstavby.

Pro vypracování jednotného názvosloví byl určen takový postup, že jednotlivé sekce Stálé komise pro stavebnictví ukládaly určené delegaci členské země sestavit přehled termínů potřebných v jednotlivých sekcích. Tento přehled předkládaný v ruském jazyce byl projednán, doplněn a upraven odborníky ostatních zemí a po úpravě sovětskou delegací přistoupily členské země k určení termínů a jejich definice v národním jazyku. Po konečném schválení Stálou komisí pro stavebnictví budou návrhy názvosloví jednotlivých sekcí zpřesněny a koordinovány Ústředním ústavem vědeckotechnických informací Akademie výstavby a architektury SSSR a nakonec vydány ve formě slovníku v těchto jazycích: ruském (jako vstupním), bulharském, českém, maďarském, německém, polském a rumunském.

Nejdále postoupila práce v sekcích územního plánování, projektování, typizace a norem a výrobní základny, v kterých jsou návrhy jednotlivých zemí již rozpracovány a byly jednotlivými zeměmi předloženy k schválení.

* Príspevok bol napísaný vo februári 1963. (Pozn. red.)

Jako hlavní termíny byly v jednotlivých sekcích určeny ty pojmy, objekty a procesy, které jsou z hlediska dnešní socialistické výstavby rozhodující a všem zemím společné. Při vypracování návrhů se vycházelo z toho, že odborná terminologie má být nejen souhrnem slov, nýbrž i systémem pojmů určitým způsobem mezi sebou spojených.

Zpracovatelé termínů se snažili odstranit nedostatky dosavadní terminologie řady odvětví vědy a techniky. K těmto nedostatkům patří jednak mnohoznačnost jednoho termínu, jednak používání několika termínů pro jeden pojem (synonyma). Příkladem mnohoznačného termínu je např. slovo *stavba* (*sooruzeniye*). Označuje současně proces výstavby objektu i samotný objekt. V návrhu termínů sekce projektování, typizace a norem se proto vztahuje *stavba* k objektu a proces stavby je výstižněji určen termínem *výstavba*. Pokud jde o synonyma, je jich ve stavebním názvosloví značný počet a je proto nutno zvolit jeden nejvýstižnější termín a ten důsledně zavádět a používat ho, neboť mnohoznačné termíny mohou vyvolávat nepřesnosti v určování pojmů a vést k chybám. U některých termínů bylo nutno vyjasnit jejich smysl, neboť nabyly v různých zemích různého významu. Bylo proto nutno vyjasnit např. definice pojmů *typizace*, *normalizace* a *standardizace*; obdobně je v různých zemích odlišné chápání slov *norma* a *standard* a bylo třeba na konkrétních jednáních dojít k jednoznačným návrhům. Pokud jde o některé názvy v územním plánování, nepodařilo se najít sjednocení, neboť správní dělení zemí je v jednotlivých státech rozdílné; např. v češtině je to název *okres* a *kraj* a v němčině *Kreis* a *Bezirk*. V takových případech bylo nutno takové termíny přesně v každém jazyku stanovit, avšak nebylo možno najít paralelu.

V prvních návrzích, o kterých jsme se zmínili, bylo zpracováno v oboru typizace, projektování a norem celkem 145 termínů v těchto skupinách: obecné pojmy (např. *unifikace*, *typizace*, *normalizace*), objekty typizace (*stavba*, *budova*, *sekce*, *podlaží*), klasifikace staveb (druhy budov podle charakteru nebo účelu zastavění), modulová koordinace rozměrů (*modul*, *základní modul*, *modulová soustava*, *modulová síť*), složení a postup při zpracování typových projektů (*typový projekt*, *stupně projektování*, *investiční úkol*), pojmy pro určení technickohospodářských ukazatelů (*obytná plocha*, *pracovní plocha*, *celková užitná plocha*, *hustota zastavění*, *ukazatele spotřeby práce*, *ukazatele pracovních nákladů*).

V oboru výrobní základny se zpracovalo zatím celkem 74 výrazů z prefabrikace (např. *průmyslové metody výstavby*, *proudová výstavba*, *skeletové konstrukce*, *panelová výstavba*, *předpjatý beton*, *panel*, *kvádř* atd.) a mechanizace (např. *komplexní mechanizace*, *pracovní čas stavebního stroje*, *dampkar*, *čelní nakladač* atd.).

Nejdále pokročila práce v sekci územního plánování, v které bylo již všemi zeměmi zpracováno a předběžně sestaveno přes 320 termínů. Jedná se o základní termíny z územního plánování, speciální termíny v územním plánování, speciální termíny z oboru územního plánování měst, z oboru územního plánování vesnic, dále o termíny z oboru plánování dopravy, termíny technického vybavení sídlišť, termíny z oboru plánování volných ploch a zeleně.

Příklad úpravy slovníku

Rusky	Definice	Bulhar- sky	Maďar- sky	Německy	Polsky	Rumun- sky	Česky
Город	Особое экономическое и высококультурное населенное место. Он отличается от других населенных мест своими экономическими основами (см. градообразующие факторы), спецификой застройки и техническим благоустройством, своими размерами, а также присвоенными ему официальными правами. Город, как правило, выполняет центральные функции.	Град	Város	Stadt	Miasto	Oraș	Město

Pokud je nám známo, připravuje se tato část již k vydání v Sovětském svazu. U nás byl zatím uveřejněn, a to jen jako pomůcka a ukázka postupu práce, slovník 74 termínů ruských, českých a německých v oboru výrobní základny v závodním bulletinu Výzkumného ústavu výstavby a architektury *Výstavba a architektura* (1962, čís. 1). Návrh 145 termínů a definic z oboru typizace, projektování a norem byl uveřejněn v bulletinu Stálé komise pro stavebnictví RVHP *Informacionnyje soobščeniija* (1960, č. 3) jen v ruském jazyku.

Lze předpokládat, že všechny členské země věnují tomuto důležitému úkolu značnou pozornost, aby jednotná terminologie ve výstavbě mohla sloužit rozvoji spolupráce ve výstavbě socialistických zemí.

Jiří Roubíček

VLADISLAV VALACH — JAN KÁBRT, *Lékařský slovník*, II. přepracované a doplněné vydání, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1962, str. 527, Kčs 42,50.

Ako sa uvádza v podtitule a potom aj v druhom úvode, ide o druhé vydanie Stručného lékařského slovníka, přepracované a značně doplnené: rozšírenie sa okrem iného prejavuje aj tým, že oproti prvému vydaniu vzrástol rozsah tohto vydania o 165 strán. Už v úvode sa pripomína, že do Lékařského slovníka boli zaradené názvy inštrumentárií a bežnejších prístrojov, aj iné heslá boli doplnené. Je však otázka, či do lékařského slovníka patria aj také všeobecné slová ako *dies — den, longitudo — délka, nukleonika, humus, dub — quercus, jakost — qualitas, koňak — spiritus a vino, laik, náhrobek — sepulcrum, docent*, ako aj mnohé predložky (*do — in, praeter — mimo, kromě, vyjma*), a to spravidla v latinskej i českej podobe.

Štruktúra hesla je premyslená a jednoduchá. Po latinskom slove sa uvádza najpotrebnejší gramatický aparát, t. j. genitívna koncovka a údaj rodu, potom v zátvorke etymologické údaje (spravidla grécke a latinské slová, z ktorých je slovo zložené) a napokon český prepis, preklad a výklad.

K tejto štruktúre však možno mať isté pripomienky (mnohé z nich sme uviedli už v recenzii 1. vydania v Slovenskom odbornom názvosloví VII, 1959, 287—288).

Koncovka genitívu pri substantívach, resp. rodové koncovky pri adjektívach sa uvádzajú bez zbytočných tíld, teda napr. *dosimetria, ae, dorsocaudalis, e*. Je to riešenie technicky úsporné, ale prekvapuje, že sa také isté úsporné hľadisko neuplatňuje pri označovaní rodu: ani za skratkami pre rod nie je totiž potrebná bodka. Skôr by sa dala odôvodniť tilda pred koncovkou, ako to vidieť napr. vo Veľkom rusko-slovenskom lékařskom slovníku (Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1959).

Etymologické údaje sú veľmi ilustratívne a prispievajú k pochopeniu významu heslového slova. Neoznačovanie dĺžky síce trochu skresľuje podobu latinských, ale najmä gréckych slov (lebo sa stráca rozdiel medzi samohláskami omikron a omega, epsilon a éta), ale je to dobré zjednodušenie stavu z 1. vydania, kde sa dĺžka v latinských slovách označovala vodorovnou čiarou a v gréckych slovách dĺžňom.

Výkladovej časti hesla, t. j. časti, v ktorej sa uvádza preklad a výklad latinského slova, by však osožilo, keby sa preklad odlišoval od výkladu grafickým usporiadaním, napr. tak, že by bol výklad v zátvorke, alebo že by bol od prekladovej časti oddelený nejakou značkou. Ak sa napr. heslo *gestatio* vykladá ako „gestae, nesení, stav těhotnosti“, nie je jasné, ktoré zo slov pokladajú autori za preklad a ktoré za výklad.

Iná otázka je, či treba vykladať lékařský význam takých slov ako

manus — ruka, *valvula* — chlopeň, *receptaculum* — nádržka, *sanguis* — krev. V mnohých prípadoch by azda neškodilo bližšie vymedzenie, napr. čo sa v medicíne rozumie pojmom *ruka*, *paže*, *dlaň*, ale tým by slovník dostal už encyklopedický charakter. Treba však pripomenúť, že sa vykladajú mnohé názvy typu *salmonella*, *saponaria officinalis*, *chromium*, i keď nejde o názvy či pojmy výslovne medicínske, ale zoológické, botanické a chemické.

Ak sa vo výkladovej časti hesla uvádza niekoľko slov českých, prípadne grécko-latiných, vzniká otázka významového členenia. Pomerne časté sú totiž v recenzovanom slovníku prípady, že sa vedľa seba⁶ uvádzajú nielen slová synonymné, ale aj slová s veľmi vzdialeným významom a pritom sa nijako neoznačuje, či ide o synonymá alebo o nový význam. Ako príklad možno uviesť heslo *fascia*, pri ktorom sa v českej časti uvádzajú slová *fascia*, *list*, *obinadlo*, *obvaz*, *povázka* (*obal svalu*), *pruh*. Je zrejmé, že *list* a *obinadlo*, resp. *obinadlo* a *povázka*, *list* a *pruh* sú významovo tak ďaleko od seba, že ich nemožno pokladať za synonymné. Dokonca aj z názvov uvádzaných v tomto hesle sa čitateľ dozvie, že *list* je časť *povázky* (porov. *fascia colli media* — *střední list povázky krční*). Ba na konci hesla sa objaví aj význam či preklad *pásky*, ktorý sa na začiatku vôbec neuvádza (*fasciae ad tamponationem* — *pásky tamponovací*).

Podobne sa nerobí rozdiel medzi synonymami a novými významami v heslách ako *klimax* (*žebrík*, *stupeň*, *přechod*), *abominatio* (*abominace*, *zohavení*, *prokletí*, *hnus*, *ošklivost*), *punctum* (*bod*, *střed*, *ostrůvek*), *tolerantia* (*tolerance*, *snášlivost*, *trpělivost*) a v mnohých iných. A riešenie by nebolo také ťažké, keby sa slová vyjadrujúce odlišný význam oddeľovali nejakou značkou, napr. aspoň bodkočiarkou, ak nie arabskými číslicami.

Takéto grafické riešenie sa v slovníku používa napr. v hesle *calx* (1. *pata*, 2. *vápno*), *červ* (1. *appendix*, *processus vermicularis*, 2. *vermis*), *ganglion* (1. *nervový uzol*, *uzlina*; 2. *dutinový útvar v susedství kloubu* alebo *šlachy*, *vyplněný rosolovitou hmotou*). Stojí za povšimnutie, že niekedy sa pred dvojkou dáva čiarka, inokedy bodkočiarka a že niekedy sa číslicami označujú homonymá, inokedy slová, medzi ktorými by ešte bolo možné vidieť významový vzťah.

Tieto poznámky možno vcelku aplikovať aj na také heslá, v ktorých sa uvádzajú viacslovné názvy, pričom sa prvé slovo názvu celkom správne uvádza iba skrátene, v podobe veľkého začiatočného písmena. Výklad týchto viacslovných názvov nie je riešený jednotne: raz je iba preklad, inokedy aj výklad, ba niekedy len výklad. Všetky riešenia možno ukázať na hesle *febris*, ktoré sa jednak prekladá ako *horečka*, jednak vykladá ako zvýšená telesná teplota nad 38°C F. (= *febris melitensis, recurrens*,

septica, vaga sa iba prekladá: *horečka maltská, návratná, tĕkavá*, resp. prepisuje: *septická*. *F. dromedaria* sa iba opisuje: *typ horečky, jejíž teplotní křivka připomíná tvarem hřbet velblouda (při virových onemocněních)*. V iných prípadoch sa uvádza český názov i stručný výklad: *F. continua* — *horečka setrvačná, trvalá; denní rozdíl teploty nepřesahuje 1 °C*. *F. flava* — *žlutá zimnice, infekční virové onemocnění. F. intermittens* — *horečka intermitující, vyznačená střídáním krátkých období horečky a obdobími bez horečky*. *F. pallida* — *horečka bledá (při zhoubném zánětu srdeční nitroblány)*. Niekedy sa napokon výklad, resp. častejšie preklad doplňuje odkazom na iné heslo: *F. undulans Bang* — *vlnivá horečka Bangova v. morbus Bangi*.

Ako vidieť z rozboru hesla *febris*, je tu niekoľko typov výkladu: za čiarkou, za bodkočiarkou i v zátvorkách.

K technickej, lexikografickej stránke slovníka možno teda záverom povedať, že nie je domyslená do dôsledkov. Nejednotný spôsob výkladu sťažuje používateľovi vnímanie a nerozlišovanie slov vyjadrujúcich rozličné významy od synonym, nepresná hranica medzi významami a homonymami nie je na úrovni dnešnej lexikografickej teórie a praxe, o ktorej sa dosť uvažuje práve v našej jazykovede.

Viac-menej technického rázu, ale s väčším dosahom pre jazykovú podobu termínov je uvádzanie nezhodných prívlastkov v dvojslovných názvoch spravidla na druhom mieste. V heslách typu *febris*, ktoré sme rozvážali vyššie, je takýto slovosled odôvodnený azda tým, že ide o výpočet, v ktorom sa prívlastok chápe ako rozlišovací znak. V mnohých prípadoch, najmä pri tzv. nomina anatomica, tvoriacich pomerne uzavretý systém, pôjde azda len o tradíciu, napr. *femur* — *stehno, kost stehenní*, no pri takých názvoch ako *defurfuratio* — *olupování otrubovité* sotva sa možno odvolávať na tradíciu alebo sústavu mien. Bolo by treba dôkladne skúmať stav v súčasnej českej lekárskej literatúre i v hovorenom jazyku lekárov, aby sme mohli posúdiť správnosť tejto zásady. Prax v recenzovanom slovníku však nasvedčuje, že úzus je tu značne rozkolísaný. Pri hesle *geminus* — *dvojí, dvojče* (prečo je tu substantívum vo výklade adjektíva?) sú heslá *geminí bichoriati* a *geminí monochoriati*, pričom preklad prvého je *dvojčata dvojvaječná*, v preklade druhého je už opačný slovosled, *jednovaječná dvojčata*. Pri hesle *myocardialis* je výklad *týkající se svaloviny srdeční*, ale pri *myocardíopathia* je už výklad *obecně onemocnění srdeční svaloviny bliže neurčené*.

Vlastnú slovnú zásobu lekárskej češtiny, ako je zachytená v recenzovanom slovníku, nám ťažko posudzovať. Je prirodzené, že väčšinu hesiel tu tvoria slová latinské, resp. grécko-latinské a grécke, české názvy sú pri bežnejších, menej odborných pojmoch. Zdá sa nám však, že nie celkom oprávnené sa uvádzajú také archaizujúce slová ako *vodoznalství*

popri *hydrologie*, *lėkoznanstvı* popri *acognosis*, *náčinky teplė* za *calefacientia*, *barvovid správný* za *anchromatop(s)ia* a pod. Pravda, aj používanie takýchto slov treba overiť v súčasnej českej literatúre.

Vo svojom celku však Lékařský slovník, ako sme to konštatovali už o prvom vydaní, stane sa dobrým pomocníkom hlavne pre stredných zdravotníckych pracovníkov, najmä pri dnešných čoraz menších znalostiach latinčiny v medicíne, pretože spomínané technické nedôslednosti nie sú pre používanie slovníka v praxi také rozhodujúce.

Ján Horecký

PĚTIDÍLNÝ TECHNICKÝ SLOVNÍK NAUČNÝ

V minulém roce vyšly ve Státním nakladatelství technické literatury (za spolupráce se Slovenským vydavatelstvem technické literatury) první dva svazky Technického naučného slovníka (A-F a G-L). (*Technický naučný slovník*. Pod redakcí dr. T. Korbaře a dr. A. Stránského zpracoval kolektiv autorů, Praha 1962, Státní nakladatelství technické literatury – Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry.) Jde o velmi významné dílo, které je pohotově vydáváno právě v době, kdy se projevuje velká potřeba příručního zdroje spolehlivých informací z oblastí techniky. Celý slovník bude mít pět dílů a dohromady asi 40 000 hesel.

Po stránce terminologické je vypracován velmi pečlivě. Jako terminologických pramenů bylo použito státních norem, důležitých terminologických prací a v neposlední řadě i dlouholetých zkušeností z vydavatelské činnosti nakladatelství.

Redakce musela vyvinout velké úsilí, aby vyrovnala některé protikladné tendence v odborném vyjadřování jednotlivých autorů. Šlo o rozdíly jednak ve slohu a jednak v názvosloví. Někteří autoři si libují ve velmi odbornicky a škrobeně stylizovaném výkladu, který je běžnému uživateli naučného slovníku zpravidla nesrozumitelný; užívají přitom málo známých termínů cizího původu nebo i prvků pracovní hantýrky svého oboru. Jiní opět stylizují příliš vzletně, esejisticky nebo příliš populárně. Redakce proto musela vždy několik ukázek stylizovat přímo s autorem, aby ho tím uvedla na přibližně jednotný způsob vyjadřování, zvolený pro celý slovník. Jenom tak bylo možno stylistickou stránku jednotlivých článků co nejvíce vyrovnat a můžeme říci, že se podařilo tento obtížný úkol vyřešit uspokojujícím způsobem.

Protože nejde o slovník terminologický, nýbrž naučný, nebylo v některých případech možno užívat jen normalizované terminologie technických oborů a bylo nutno uvést aspoň v odkazech i názvy, které nejsou vždy pokládány za spisovné nebo které nejsou normalizované. V tak široce

pojatém slovníku mnoha technických oborů by bylo obtížné zasahovat do vžitě praxe; je proto zcela přirozené, že názvosloví tohoto slovníku je odrazem skutečně existující názvoslovné praxe, jak se v tak široce pojatém oboru vyvinula i mimo okruh pevně ustálených a normalizovaných názvů. I v heslech (většinou odkazových) se s takovými ne zcela spisovnými nebo nenormovanými názvy setkáme. Je to však nutné, protože běžný uživatel slovníku by se jinak v abecedně seřazených termínech těžko mohl orientovat. Tak zde nalezneme heslová slova *drapák (rýpadlo)*, *kauper*, *koňská síla* ap., která se jinak v přísně odborném názvosloví pokládají za nevhodná. Některé z takových názvů však byly přesto ze slovníku úplně vyloučeny, protože jejich odborná nevhodnost je všeobecně známa (*rádiová lampa*, *letování* ap.).

I tam, kde se zařízení stejného charakteru nazývají v různých oborech různě, bylo často nutno tuto různost zachovat. Např. ve strojírenství se jistě zařízení nazývá zcela spisovně a běžně *lapák*, avšak pro obdobné zařízení ve stavebnictví je zaveden název *lapač*. Tato rozdílnost je v obou oborech tak pevně vžita, že není možno oba názvy sjednotit.

Nutno ocenit, že u všech terminologicky pochybných názvů je vždy uvedeno zcela zřetelné zhodnocení jejich terminologické kvality. Tak např. *lampový usměrňovač* je označen za dřívější název místo dnešního *elektronkový usměrňovač*, *lampa* jako název elektrických svítidel je jasně odmítnuta, *kauper* je uveden jako název užíváný v praxi pro Cowperův ohříváč větru. U hesla *drapákové rýpadlo* je poznámka „ne zcela správně drapák“, u *kůň* je „nevhodně koňská síla“.

Slovník si též neklade za úkol sjednocovat názvosloví tam, kde se dosud projevuje jistá rozkolísanost jak v praxi, tak i v odborné literatuře u jednotlivých autorů a v názvoslovných pracích. V takových případech potom postupovala redakce ve spolupráci s autory příslušných článků podle vlastního uvážení. Tak např. dosud trvajících rozpaky, zda užívat pro rýpací rameno rýpadel názvu *lžice* či *lopata*, rozřešil slovník ve prospěch termínu *lžice (lžicové rýpadlo)* a zdá se, že v rámci celé techniky jako oboru je skutečně tento název vhodnější.

Velkým přínosem je, že výklad ke každému názvu je systematicky uspořádán. Nejprve je každý pojem stručně vymezen a za takovouto definicí následuje naučný výklad, podaný vskutku velmi hutným a instruktivním způsobem. Vyjadřování v těchto výkladech je velmi pečlivé. Odborné názvy v textech jsou vzájemně koordinovány a ty z nich, jejichž vysvětlení je možno najít pod příslušným heslem, jsou označeny šipkou.

Bylo by sice možno uvést některé ojedinelé nedůslednosti, omyly nebo i menší nedostatky, ale ty nemohou nic ubrat na velmi vysoké úrovni a hodnotě celého díla.

Miroslav Roudný

STAVEBNÍCKY NÁUČNÝ SLOVNÍK II, Stroje, náradie, zariadenia, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry a Státní nakladatelství technické literatury, Bratislava — Praha 1962, str. 650, Kčs 50,—.

Už pri vyjdení prvého zväzku *Stavebnického náučného slovníka* (porov. ČSTČ 1, 1962, 178—180), sme konštatovali, že ide o dielo, ktoré dôstojne reprezentuje Slov. vydavateľstvo technickej literatúry svojím obsahom i literárnym a technickým spracovaním. Netreba dokazovať, že druhý zväzok pokračuje v línii začatej prvým zväzkom.

No podobne ako pri prvom zväzku aj tu pokladáme za potrebné upozorniť predovšetkým na hodnotenie spracovaných termínov z hľadiska terminologickej vhodnosti alebo správnosti.

Ako nesprávne sa hodnotia predovšetkým také termíny, ktoré svojou jazykovou podobou nevystihujú charakter pomenovaného zariadenia. Platí to napr. o názvoch „montážna ihla“, „rozmetač drviny“, „valcovacia stolica“, „lanová zväžnica“, „refazová zväžnica“, za ktoré sa uvádzajú správne termíny *stožiarový žeriav* (lebo nejde o ihlu, ale o žeriav), *sypáč drviny* (lebo drvina sa nerozmetáva, ale sype), *valcovací mlyn* (lebo ide skutočne o mlyn), *lanový* a *retazový šikmý výťah* (lebo ide o druhý výťahov). Z jazykových, resp. slovotvorných dôvodov sa namiesto „trúbnať mlyn“ uvádza správny názov *bubnový mlyn* (tu ide aj o vecný dôvod), namiesto „hobl'ovka“ má byť *vodorovná frézovačka na drevo*, namiesto „kovadlina“ má byť *nákova*, namiesto „mechanický uhlopákový lis“ iba *pákový lis*, namiesto „tryskáč“ má byť *rozplavovacie rýpadlo* (lebo tryskáč má slangový ráz i svojou podobou i motíváciou). Napokon namiesto názvu „šnek“, resp. jeho príliš umelej náhrady „slimák“ sa uvádza správny, dobre utvorený názov *závitovka*.

Zdá sa nám však, že pri revízii stavebnickej terminológie by bolo treba ísť v tomto smere ešte ďalej a nájsť vhodnejšie názvy pre také neorganicky utvorené názvy, ako je *vibrochobot*, *voľnopád* (nejde o voľný pád, ale o vrtné náradie na zdvíhanie a zhadzovanie dláta a záťažníka), *hrubomlyn* a *jemnomlyn*, *hrubotriedič*. Spisovný charakter nemajú ani názvy ako *VÚ vozík*, *trafero-vozík*, *AZ-pumpa*, *C. M. prístroj*; vo všeobecnosti sa uplatňuje tendencia nepoužívať v názvoch skratky a značky. Názov *otrasný triedič* nepokladáme za správny preto, že nejde o otrasnosť, ale o striasanie; lepšie by vyhovoval názov *striasací triedič*, ako ukazuje aj synonymný názov *striasač*. V názve *vrtáčka na traktore* nepokladáme za účelné ako rozlišovací znak uvádzať umiestnenie, veď v celom rade vrtáčiek sa v tomto zmysle používa účel, resp. funkcia. V danom názve pritom ani nejde o vrtáčku v bežnom zmysle, preto pokladáme za lepší názov podobu *nesený jamkovač*, používanú ostatne v poľnohospodárskej terminológii.

Trocha miernejšie, totiž nie ako nesprávne, ale nevhodné sa hodnotia

a že ohlas, ktorý má u užívateľů je (s přihlédnutím k výhradám uvede-
ným shora) oprávněný. Kapesní rusko-český a česko-ruský technický
slovník, který SNTL vydá příští rok a Rusko-český technický slovník
o 100 000 termínech a spojeních, který má vyjít na jaře 1966, budou
jistě k recenzovanému dílu přihlížet.

A ještě poznámka. Pracovníci slovníkářských středisek u nás jistě
se zavisť zaznamenají, že sazba, tisk a vazba celého díla (náklad
26 000 kusů) trvaly jen 1/2 roku. U nás jsou lhůty skoro čtyřnásobné.

Antonín Kučera

ELEKTROTECHNIKA, ELEKTRONIKA, vypusk 59, Komitet techničeskoj
terminologii AN SSSR, Moskva 1962, str. 231.

Tento zväzok odporúčaných termínov, ktoré vydáva Komitet tech-
nickej terminológie AN SSSR, je vlastne súborným vydaním samostat-
ne publikovaných zväzkov odporúčaných termínov. (Ide o terminoló-
giu elektrických úkazov v plynch, ktorú obsahuje 15. zväzok z r.
1952, o terminológiu elektrovákuových prístrojov — 39. zväzok z r.
1956; termíny z teoretickej elektrotechniky nájdeme v 46. zväzku z r.
1958; v tom istom roku vychádza ako 49. zväzok *Terminologija rele*;
terminológia dielektrík je zahrnutá v 53. zväzku z r. 1960 a napokon
režimy, parametre a charakteristiky elektrovákuových prístrojov sú za-
hrnuté v 54. zväzku z r. 1960.¹)

Na samostatne publikovaných terminologických príručkách pracovali
vedecké komisie Komitétu technickej terminológie, ďalej výskumné ústa-
vy, katedry vysokých škôl, pracovníci v priemysle a poprední pracovníci
v jednotlivých vedných oblastiach. Niektoré práce (napr. ustálenie termi-
nológie teoretickej elektroniky) sú výsledkom niekoľkoročného spoločného
úsilia veľkého kolektívu špecialistov.

Vydaním terminologických príručiek z príbuzných oblastí elektrotech-
niky a elektroniky v jednom zväzku sledoval sa praktický cieľ: uľahčiť
širokému kruhu odborníkov používanie odporúčaných, t. j. správnych
termínov. Pravda, k tomuto cieľu pristupuje aj ďalší, závažnejší, ktorý si vytý-
čili pracovníci Komitétu technickej terminológie: zdokonaľovať terminológie
všetkých technických odborov a priviesť ich na taký stupeň, ktorý by
adekvátne vyjadroval súčasnú úroveň vedy a techniky. Pri revízii sa reš-
pektovali potreby praxe a dbalo sa na súlad požiadaviek kladených na

¹ O 54. zväzku sme už priniesli stručnú informáciu v našom časopise.
Porov. I. Masár, *Nové zväzky odporúčaných termínov*, ČSTČ 1, 1962,
246.

termíny (jednoznačnosť, presnosť, systematickosť, krátkosť atď.) so samotnými termínmi a konečne na spresnenie niektorých pojmov a definícií.

I pri zostavovaní tejto súbornej terminologickej príručky – podobne ako v iných prípadoch – vychádzalo sa z teoretických princípov, ktoré vypracoval komitét, ako aj zo známej Lotteho práce *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii*.²

Po informatívnom úvode, v ktorom sa vysvetľuje spôsob práce na tejto príručke a podávajú sa niektoré všeobecné vysvetlivky o stavbe odporúčaných termínov, nasleduje vlastný súpis termínov. Popri súpise, v ktorom sú termíny zaradené systematicky, je v príručke aj abecedný zoznam ruských termínov. V tomto zozname sú uvedené aj anglické, nemecké a francúzske termíny, ktoré sú ešte okrem toho zachytené aj v samostatných abecedných registroch. Cudzozjazyčné ekvivalenty nie sú však pri všetkých odboroch v rovnakých jazykoch. V teoretickej elektronike sú napríklad anglické a francúzske názvy, pri terminológii elektrických strojov nie sú však vôbec uvedené inozjazyčné termíny. V ostatných prípadoch sú anglické, nemecké i francúzske termíny. Je to istá nedôslednosť súborného spracovania. Zo zoznamu cudzozjazyčných termínov dá sa utvoriť pomerne spoľahlivá predstava o tom, ktoré termíny majú medzinárodný charakter (porov. napr. *indukcionnoje rele* – *Induktionrelais* – *induktion relay* – *relais à induction*), prípadne o tom, ktoré termíny sú viac-menej záležitosťou jedného jazyka. (Pri ruských termínoch *vysokestojkość*, *sredňaja naprjazžonnosť električeskogo poľa*, *induktirovannyj električeskij moment časticy*, *relaksacionnyje poteri* atď. niet ani jedného cudzozjazyčného ekvivalentu; termíny *vlagopogloščajemost* a *vlagopronicaemost* majú len nemecké ekvivalenty; pri termíne *dipoľnaja polarizacija* je zasa len nemecký a anglický ekvivalent atď.) V terminológii teoretickej elektrotechniky sú po anglickom a francúzskom zozname termínov uvedené aj písmenové (symbolové) označenia termínov, a to najskôr podľa abecedného zoznamu termínov, potom podľa abecedného poradia symbolov (písmenových označení termínov).

Konštatovali sme už, že termíny publikované v tejto príručke vyšli aj v samostatných zväzkoch. Porovnanie samostatne publikovaných a súborne vydaných termínov ukazuje, že medzi nimi niet zásadného rozdielu. Svedčí to na jednej strane o dobrom spracovaní materiálu už pred rozsiahlym kolektívnym posudzovaním a na druhej strane sa opäť potvrdzuje, že v SSSR sú dobre prepracované teoretické zásady tvorenia termínov. Ukazuje sa, že Lotteho práce sú dobrým východiskom aj pre praktickú činnosť v jednotlivých technických terminologických komisiách.

² Ukážky z tejto práce pozri v ČSTČ 1, 1962, str. 7–15, 141–153, 189–207, 271–278. Pozri tiež ČSTČ 2, 1963, 15–21.

I v súbornom vydaní uvádzajú sa okrem základných termínov aj paralelné termíny, ktoré sú spravidla skráteným variantom základného termínu, prípadne sú inak utvorené ako základný termín. V súvislosti s paralelnými termínmi predsa len trochu prekvapuje ich pomerne častý výskyt a to, že sa pre jeden pojem pripúšťajú dva i tri termíny. Napr. v teoretickej elektrotechnike v kapitole Elekrické a magnetické reťazce a ich charakteristiky paralelný termín k základnému termínu *električeskoje soprotivlenije pri postojannom toke* je termín *električeskoje soprotivlenije* (skrátený variant) i *statičeskoje električeskoje soprotivlenije* (inak utvorený ako základný termín). Bolo by možné uviesť aj mnoho ďalších dokladov.

Je pozoruhodné, ako sa pri práci na tejto príručke striktne dodržiavala zásada systémovosti. Obzvlášť inštruktívnym príkladom sú termíny označujúce elektrické relé a mechanické relé. Všetky tieto termíny sú termíny s nezhodným prívlastkom vyjadreným genitívom (*rele toka, rele naprjaženija, rele urovňa* atď.). Z faktu, že v samostatne publikovaných zväzkoch sa pri týchto termínoch nevyskytujú ako nevhodné podoby so zhodným prívlastkom, kým v súbornom vydaní sa dôsledne uvádzajú ako nevhodné, usudzujeme, že v diskusii sa požadovalo ustáliť oba varianty ako vhodné (*rele toka i tokovoje rele, resp. ampernoje rele, rele častoty toka i častotnoje rele* ap.). Z hľadiska systému, v ktorom sú zaradené tieto termíny, je uvedený postup správny. Pravda, vec môže mať aj hlbšie príčiny. Termíny s nezhodným prívlastkom akiste tu nemožno previesť na termíny so zhodným prívlastkom bez zmeny významu.

Snaha o krátke termíny zostala v mnohých prípadoch aj tu len želaním. Ani v súbornom vydaní nenašli zostavovatelia vhodnejšie termíny napr. namiesto termínu *rele soprotivlenija napravlennogo dejstvija s krugovoj charakteristikoj, rele soprotivlenija napravlennogo dejstvija dla zamykanija dvuch faz*. Aj ich skrátené varianty nie sú z tohto hľadiska uspokojivé (porov. *napravlennoje rele soprotivlenija a rele zamykanija dvuch faz*).

Aj 59. terminologická príručka, v ktorej sa zhrnuli do jednej knižky termíny z viacerých príbuzných odborov, bude výborným pomocníkom pre odborníkov v praxi a vzhľadom na cudzojazyčné abecedné registre dá sa využiť aj v neruskom jazykovom prostredí.

Ivan Masár

ODKAZ PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA
(SLOVANSKÉ ŠTÚDIE VI)

K osobnosti a dielu Pavla Jozefa Šafárika budeme sa ustavične vracat', vždy z nových aspektov a vývinových súvislostí budeme skúmať jeho prínos do dejín kultúry našich i ostatných slovanských národov. Aktuálnosť diela P. J. Šafárika vyplýva zo skutočnosti, že tvorivo zasiahlo začiatkom 19. storočia do procesu formovania buržoázných národov. Cieľom zborníka Odkaz Pavla Jozefa Šafárika, ktorý našim čitateľom predkladáme, je ukázať, aké bolo miesto P. J. Šafárika v revolučnom období politických zápasov národného obrodzenia, a to z aspektov širších medzinárodných a medzislovanských súvislostí.

Napriek tomu, že pri príležitosti 100. výročia smrti P. J. Šafárika vyšlo u nás niekoľko podnetných prác a štúdií i reedície jeho diela, bez vydania tohto zborníka zostal by profil P. J. Šafárika nedokreslený a nevýrazný. Jednotlivé štúdie v zborníku tvorivo dopĺňajú a osvetľujú poslanie P. J. Šafárika ako obrodeneckého historika, literárneho bádateľa a slovenského jazykovedca.

Sborník zahrnuje referáty a diskusné príspevky prednesené na konferencii o živote a diele P. J. Šafárika r. 1961 v Prahe, Bratislave a v Košiciach.

Sborník je pracovným príspevkom československej slavistiky k V. medzinárodnému sjazdu slavistov v Sofii (1963).

Príspevky domácich i zahraničných slavistov (zo Sovietskeho sväzu, Bulharska a Juhoslávie), publikované v tomto zborníku, znova dokazujú, že sila Šafárikovho vedeckého a básnického diela spočívala v tom, že smerovalo k jadrú vývoja slovanských národov a ich základných dejinných problémov.

VSAV 1963, str. 256, viaz. Kčs 27,-.

ŽELEZNIČNÁ TERMINOLÓGIA I
NÁVESTENIE A ZABEZPEČOVANIE

Železničné názvoslovie patrí k najstarším, ktorému sa u nás venovala pozornosť. V jeho vývoji badať tri charakteristické obdobia. Prvé obdobie zahŕňa roky 1840–1918, t. j. od začiatku budovania železníc až do vzniku prvej ČSR, druhé obdobie roky 1918–1945 a tretie od oslobodenia dodnes.

Z prvého obdobia hodno spomenúť návrh zákona z r. 1871 na rozsiahlu výstavbu „veľdráh“, ktorý ešte aj dnes udivuje svojou kvalitou po jazy-